

**Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav informačních studií a knihovnictví**

Studijní program: Informační studia a knihovnictví
Studijní obor: Informační studia a knihovnictví

Pavlína Lonská

Význam ilustrace v českých samizdatových edicích

Bakalářská práce

Praha 2010-05-18

Vedoucí práce: Mgr. Alena Petruželková

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Alena Petruželková

Oponent bakalářské práce:

Datum obhajoby:

Hodnocení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, 18. května 2010

.....
Pavčina Lonská

Identifikační záznam

LONSKÁ, Pavlína. *Význam ilustrace v českých samizdatových edicích [The meaning of illustration in Czech samizdat editions]*. Praha, 2010-05-18. 59 s., 25 s. obr. příl. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí práce Alena Petruželková.

Abstrakt

Práce se zabývá postavením ilustrace a jejích technik v českých samizdatových edicích. V první části jsou rozebrány čtyři představitelé předchůdců z let 1942-1972, tedy Edice surrealismu, Edice Půlnoc, sborníky Znamení zvěrokruhu a Objekt. Úvodní stať o surrealismu pojednává o vývoji surrealismu v české kultuře. Druhá část práce je zaměřena na průzkum výtvarné podoby knih v čtyřech vybraných edicích, konkrétně jsou zpracovány hermetické edice Vladislava Zadrobílka, edice Le la, Kde domov můj a JUST. Práce se také věnuje autorům a výtvarníkům, jenž se podíleli na vydávání a výtvarné výzdobě.

Klíčová slova

Surrealismus, samizdat (Československo, 1948-1989), samizdatové edice, knižní kultura, ilustrace.

Obsah

Předmluva	7
1 Úvod	9
2 Předchůdci.....	11
2.1 Surrealismus a první ineditní edice	11
2.2 Edice surrealismu	13
2.3 Sborníky Znamení zvěrokruhu.....	15
2.3.1 Autorský okruh Surrealistické skupiny.....	15
2.3.2 Obsahový rozpis jednotlivých čísel	17
2.4 Sborníky Objekt (1953-1962)	19
2.4.1 Obsahový rozpis jednotlivých čísel	19
2.5 Edice Půlnoc.....	21
2.5.1 Vymezení vzniku a názvu Edice Půlnoc	21
2.5.2 Okruh autorů okolo Edice Půlnoc.....	23
2.5.3 „Totální realismus“, „trapná poesie“ a další literární tendence.....	25
2.5.4 Koláže	27
2.5.5 Rozhovor s Pavlem Svobodou.....	27
3 Vybrané samizdatové edice	31
3.1 Co je samizdat	31
3.2 Hermetické edice Vladislava Zadrobílka.....	33
3.2.1 Výtvarníci Zadrobílkových edic	35
3.2 Samizdatová činnost Surrealistické skupiny v Československu - edice Le la	39
3.2.1 Autorský okruh Surrealistické skupiny v Československu	40
3.2.2 Bibliografie edice Le la	41
3.2.3 Sborník Proměny humoru	43
3.3 Edice Kde domov můj	45
3.3.1 Ilustrátoři	46
3.4 Edice JUST.....	48
3.4.1 Sborník Čert má kopyto.....	48
3.4.2 Autorský okruh sborníku Čert má kopyto.....	49
3.4.3 Ilustrace ve sborníku Čert má kopyto.....	51
4 Závěr	52
Seznam použité literatury	55
Prameny	58
Obrazová příloha	Chyba! Záložka není definována.

Předmluva

Téma mé bakalářské práce nejen těsně souvisí s praxí, kterou dlouhodobě vykonávám v knihovně Libri prohibiti, ale také s mým zájmem o samizdatovou a exilovou literaturu. Zaujala mě možnost využít své postřehy a vědomosti získané během katalogizace samizdatových tisků v této knihovně a zároveň je propojit s teoretickými poznatky získanými během studia.

Význam práce spočívá v přiblížení a znovuobjevení čtyř méně známých samizdatových edic, zejména z hlediska jejich výtvarné podoby. Práce byla vytvořena jako příspěvek k dějinám českého samizdatu.

Cílem práce je představit méně známé samizdatové edice, ve kterých mají ilustrace svébytnou roli, na rozdíl od většiny ostatních samizdatových edic, jejichž výtvarná podoba je buď zcela opomíjena nebo je bezvýznamná. V druhé řadě si práce klade za cíl představit autory a ilustrátory jednotlivých titulů. Pro dokreslení uvádím také klíčové osobnosti, které se podílely na vydávání těchto samizdatových edic. Vybrané samizdatové edice a jejich publikace jsou zasazeny do dobových, stylových i historických souvislostí.

K vypracování práce jsem zvolila metodu studia literatury, kterou kombinuji s vlastním výzkumem v samizdatovém fondu knihovny Libri prohibiti. Částečně zde uplatňuji srovnávací analýzu jednotlivých edic a jejich titulů. Vlastní práci předcházela bibliografická příprava - zatím nejobsáhlejší soupis samizdatových edic vytvořila Jitka Hanáková [Hanáková, 1997], o dějinách československého samizdatu publikoval například Jiří Gruntorád, Martin Machovec, Alena Petruželková či Jana Petrová [Gruntorád, 2002; Machovec, 1993a; Petruželková, 2009; Petrová, 2009], výtvarnou stránkou samizdatových tisků se zabývala Andrea Braunová [Braunová, 2007]. K práci byla také použita rešerše zpracovaná v rámci studijního předmětu Bibliografické rešeršní služby [Lonská, 2010]. Ke zpracování podkapitoly Sborníky Znamení zvěrokruhu a Sborníky Objekt (1953-1962) jsem použila ke studiu dokumenty z virtuálního badatelského prostředí Manuscriptorium [Manuscriptorium, 2009]. Pracovala jsem zejména s tradičními zdroji, v menší míře se zdroji elektronickými, neboť literatura k tématu byla dostupná především v tradiční tištěné podobě. Použitá literatura je převážně v českém jazyce, okrajově bylo použito literatury v angličtině. Tato práce by sekundárně mohla posloužit také jako podklad k získání grantové podpory na digitalizaci samizdatových monografií.

Jádrem práce je rozbor čtyř vybraných samizdatových edic z hlediska jejich vnitřního vybavení, především z hlediska výtvarného doprovodu (ilustrace, fotografie, originální grafické listy). Úvodní kapitola nazvaná Předchůdci je zaměřena na neoficiální publikační

činnost před rokem 1972, na publikace vydané neoficiálně s významným ilustračním doprovodem. Závěr navazuje na předchozí jádro práce, shrnuje obsah práce a přináší vlastní názory na problematiku ilustrace v českých samizdatových edicích. Dvě hlavní kapitoly Předchůdci a Vybrané samizdatové edice jsou rozčleněny do podkapitol, které se věnují jednotlivým edicím. Dílčí aspekty jednotlivých edic jsou dále rozvedeny v konkrétních podkapitolách.

Rozsah práce je standardní. Významnou součástí práce je obrazová příloha. Vybrané ilustrace a fotografie z jednotlivých samizdatových titulů nejen doplňují jejich popis ve vlastním textu práce, ale zároveň dokládají jejich jedinečnost.

V této práci bylo citováno podle mezinárodních standardních norem ISO 690 a ISO 690-2, a to pomocí prvního údaje citovaného záznamu a data vydání, tedy tzv. „harvardským stylem“. U samizdatových titulů jsou bibliografické záznamy v poznámce doplněny o informace související s fyzickým popisem titulu (vybavení, způsob rozmnožení, vazba). Tyto poznámky byly vytvořeny na základě vlastní práce s konkrétními tituly a za pomoci katalogu knihovny Libri prohibiti [Katalog, 1992b].

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucí práce Mgr. Aleně Petruželkové za její podnětné rady, PhDr. Martinu Machovcovi za přínosné konzultace ohledně Edice Půlnoc a knihovně Libri prohibiti za péči, jakou vynakládá na zpracování, ochranu a zpřístupnění svého knihovního fondu..

1 Úvod

O fenoménu jménem samizdat se napsalo mnoho. Díky pečlivé práci odborníků jsou k dispozici bibliografie samizdatových edic, píše se také např. o vztahu československého samizdatu se samizdatem zahraničním (např. polským). Historici a renomovaní odborníci se tématem období totalitních let 1948-1989 stále zabývají. Existují dokonce specializované instituce (např. Ústav pro studium totalitních režimů či Ústav pro soudobé dějiny). Pořádají se výstavy a přednášky pro širokou veřejnost, vycházejí sborníky k tématu československých dějin v období totalitního komunistického režimu a v mnohých se objevují příspěvky k tématu samizdatového vydávání nebo undergroundové kultury.

Výstižnou definici samizdatu vytvořil Martin Machovec. „*Termín samizdat znamená neoficiální šíření různých druhů textu (knihy, časopisy, letáky apod.) uvnitř totalitních politických systémů, zvláště těch po druhé světové válce. Takové vydávání bylo vždy trestáno skrze zneužívání zákonů pod různými záminkami. Zatímco se samizdatové vydávání objevilo v Československu již po roce 1948, samotný pojem samizdat se zde používal až od sedmdesátých let*“ [Machovec, 2009].

Vzhledem k tomu, že téma ilustrace v samizdatu vyjma diplomové práce Andrey Braunové nazvané *Samizdatová kniha jako výtvarný objekt* [Braunová, 2007] doposud nebylo zpracováno, ráda bych se pokusila tuto mezeru alespoň částečně zaplnit.

Toto téma jsem si vybrala, jelikož kromě tematických výstav, reprodukovanych ilustrací v katalogích výstav, anebo při vlastní práci s originálními samizdaty, se s ilustracemi tohoto charakteru můžeme setkat jen ojediněle. O povaze jednotlivých edičně vydaných samizdatových knih a jejich tvůrcích, včetně bibliografií edic zatím nejkomplexněji pojednává publikace Jitky Hanákové *Edice českého samizdatu 1972-1991* [Hanáková, 1997].

Tato bakalářská práce má snahu ukázat, že role ilustrace byla významná již během neoficiálního vydávání sborníků a knih počátkem 50. let (surrealistické sborníky Znamení zvěrokruhu, sborníky Objekt, Edice Půlnoc), a stejně tak i v průběhu 70. a 80. let 20. století, kdy lze pozorovat, že činnost samizdatu byla nejrozsáhlejší.

„*Kořeny československého samizdatu můžeme najít v ilegálních časopisech a letákových novinách z nacistické okupace. Stejně znaky nesly, už po únoru 1948, tzv. ilegální písemnosti, tentokrát s protikomunistickou náplní. Z tehdejší doby je známo kolem dvaceti titulů a přes tvrdé represe se vyskytují až do roku 1956*“ [Gruntorád, 2002, s. 10].

Zamýšlený rozsah této práce však neumožňuje věnovat se všem samizdatovým edicím, a proto bych se ráda zaměřila jen na některé mnou vybrané.

Z tohoto omezení vyplývá, že tato práce neslouží jako bibliografie vybraných edic. Práce se snaží poukázat na roli ilustrace v samizdatově vydávaných monografiích, nezahrnuje roli ilustrace v samizdatových periodikách, letácích či plakátech.

„I když tedy úprava samizdatových knih se zdá být především utilitární, zjevně tomu tak úplně není. Některé ze samizdatů jsou výrazně výtvarně řešeny, a to už v počátečních dobách samizdatu“ [Braunová, 2007, s. 38]. Braunová taktéž zaznamenala vyjádření Františka Stárka, známého vydáváním samizdatového časopisu Vokno, k roli ilustrace v samizdatu. *„Podle Františka Stárka byla potřeba doplňovat knihy grafikami a snažit se o jejich úpravu, doslova potřebou vlastní estetické sebezáchovy, stejně jako ji měly další výtvarné akce, bytové výstavy a kulturní samizdatové časopisy (Vokno, Spektrum aj.)“* [Braunová, 2007, s. 38].

Doufám, že tato práce pomůže vyplnit další dílčí neprobádanou mezeru v dějinách československého samizdatu a přispěje tak ke zvýšení informační úrovně o tomto fenoménu, o dějinách knižní kultury z naší nedávné minulosti.

2 Předchůdci

2.1 Surrealismus a první ineditní edice

Surrealismus vstoupil do české literatury již v roce 1930, kdy v listopadu a prosinci toho roku byla vydána první čísla časopisu *Zvěrokruh*, redigovaná Vítězslavem Nezvalem, s překlady originálních francouzských surrealistických textů. V roce 1934 vydal Vítězslav Nezval programové prohlášení, kolem něhož se zformovala Surrealistická skupina (Konstantin Biebl, Bohuslav Brouk, Imre Forbath, Jindřich Honzl, Jaroslav Ježek, Katy King, Josef Kunstadt, Vincenc Makovský, Jindřich Štyrský a Toyen, později se připojil Závaš Kalandra a Karel Teige). V roce 1936 byla založena revue *Surrealismus*. Po téměř celou dobu svého působení měli českoslovenští surrealisté úzké vazby na francouzský surrealismus a jeho představitele. To dokládá například návštěva André Bretona a Paula Éluarda v Praze z roku 1935, která se stala pro mnohé československé surrealisty velmi inspirativní¹. Důležité mezinárodní vztahy surrealistů přerušila okupace Československa a druhá světová válka, která uvrhla surrealismus do ilegality jako nežádoucí umělecký směr a tzv. zvrhlé umění (entartete Kunst). Od roku 1939 byl surrealismus de facto zakázán. S krátkými přestávkami (v letech 1945-1948 a na konci 60. let) byl provozován v ilegalitě či v poloilegalitě až do roku 1989.

V září roku 1934 začali Jindřich Heisler, Jindřich Štyrský a Toyen vydávat Edici surrealismu, ve které vyšlo šest titulů, z toho dva ineditně v letech 1940 a 1941.

V roce 1937 založil Václav Zykmond v Rakovníku Edici Ra, čímž položil základy pro další formující se Skupinu Ra. Z její iniciativy vyšel roku 1942 ineditní sborník textů a grafik *Roztrhané panenky* v nákladu 45 výtisků. Kvůli cenzuře byl antedatovaný rokem 1937. Podíleli se na něm výtvarníci Josef Istler, Otta Mizera, Mirka Mikšovská a literáti Zdeněk Lorenc a Ludvík Kundera. „Ač v celém sborníku nepadlo slovo surrealismus, prostupuje metoda poloautomatického řazení navzájem nesourodých a nespojitelných obrazů všechny verše a prózy“ [Pešat, 1988, s. 101]. Členové Skupiny Ra oceňovali psychoanalýzu, ne však jako program ke své tvorbě, a výsledky psychického automatismu. V roce 1942 se také zformovala Skupina 42. V dílech jejích členů lze taktéž najít prvky surrealismu.

V poválečných letech dědictví Surrealistické skupiny rozvinul Karel Teige a Vratislav Effenberger a okruh, který se kolem nich zformoval (Karel Hynek, Mikuláš Medek, Emila Medková). Nejprve se nazývali Žižkovská surrealistická skupina, později jen Surrealistická skupina. V roce 1951 tato skupina vydala deset ineditních sborníků nazvaných *Znamení*

---

¹ V roce 1935 pronesl André Breton v Praze a v Brně tři přednášky: Co je surrealismus?, Surrealistická situace objektu a Politická posice dnešního umění. Knižně vydal Joža Jícha roku 1937 v Brně.

zvěrokruhu, v jejichž redigování se autoři střídali. Jednotlivá čísla obsahovala výběr z aktuální práce členů skupiny, a to díla jak jednotlivých členů, tak díla společná. Například pro Teiga se v posledním roce jeho života staly sborníky jakousi tribunou, posledním místem, kde mohl publikovat. V úzkém kontaktu s Teigem vedl skupinu Effenberger. Po Teigově smrti v roce 1951 se stal vedoucí osobností nyní již zcela neoficiální Surrealistické skupiny Effenberger.

Datace činnosti další skupiny, tj. skupiny kolem samizdatové Edice Půlnoc, je problematická, jak uvádí Machovec. [Machovec, 1993a, s. 71] Ineditní vydávání prací této skupiny nemělo na rozdíl od vydávání jiných edic samizdatový charakter², ale jeho primární funkcí bylo konzervovat – zachovat díla autorů, jimž hrozil zánik. Vedle Egona Bondyho, Iva Vodseďálka a Jany „Honzy“ Krejcarové se dalších devět autorů podílelo na jejím vydávání. Původní východisko těchto autorů bylo surrealistické. „*Byli jsme děti surrealismu*,“ uvedl Vodseďálek [Dějiny, 2002b]. Surrealismus dokázal v té době nejlépe vystihnout jejich životní pocit. Po roce 1948 ale došlo k razantním změnám ve společnosti a surrealismus byl podle Vodseďálka neadekvátní a slabý pro vyjádření jejich životní situace. Proto začali hledat nové možnosti k vlastnímu vyjádření a texty, které až do roku 1955 vznikaly, konzervovali v Edici Půlnoc.

V letech 1953-1962 Surrealistická skupina v rozšířeném autorském okruhu vydala ještě dalších pět sborníků nazvaných *Objekt 1-5*. Autorská základna se rozrostla o třináct nových přispěvatelů a v porovnání se sborníky Znamení zvěrokruhu byly Objekty přes nižší počet vydaných čísel obsáhlejší. Okruh autorů kolem pěti Objektů se později přejmenoval na Skupinu UDS (v letech 1960-1969) - tato zkratka označovala volné uskupení postsurrealistických tvůrců. V tomto okruhu kromě V. Effenbergera, Zbyňka Havlíčka, Stanislava Dvorského, Milana Nápravníka či Věry Linhartové a Petra Krále působili také generačně mladší „adepti“ surrealismu.

V roce 1969 vyšlo první číslo *Revue Analogon*. Podle Koubka se původně jednalo o knižní edici, ale následkem srpnové okupace v roce 1968 byl název edice převzat do názvu revue. Původně se mělo jednat o *surrealistický projekt Analogon* [Koubek, 2007, s. 38]. Jeho první a jediné (předrevoluční) číslo se pak stalo surrealistickou legendou.

Okolo roku 1970 se z Effenbergerovy iniciativy opět zformovala, samozřejmě zcela neoficiálně, Surrealistická skupina, tentokrát s přívlastkem „v Československu“. Jádro skupiny tvořilo jedenáct účastníků, další čtyři se přidali v průběhu 80. let. Jako Surrealistická skupina v Československu pod fiktivní značkou *Le la* vydávali tvůrci z Effenbergerova okruhu v 70. a 80. letech samizdatem strojopisné a tištěné sborníky a katalogy výstav. Od

---

² Definici samizdatu viz v podkapitole 4.1 Co je samizdat.

roku 1990 skupina v pozmeněném autorském okruhu vystupuje pod názvem Skupina českých a slovenských surrealistů.

Přes množství let strávených v neoficiální, pololegální sféře se surrealismus v československém prostředí vyvíjel, ať již v rámci uměleckých skupin (Surrealistická skupina) nebo z iniciativy jednotlivců (J. Heisler ve spolupráci s J. Štyrským a Toyen), v literární nebo výtvarné podobě. Od 30. let obohacoval československou kulturu a stále je v ní obsažen.

2.2 Edice surrealismu

Jako prvního předchůdce samotné samizdatové činnosti v Československu 70. a 80. let 20. století lze označit Edici surrealismu neoficiálně, de facto vskutku ilegálně vydávanou v průběhu druhé světové války. S touto edicí jsou spjata zejména tři jména členů tehdejší Surrealistické skupiny - Jindřich Štyrský, Jindřich Heisler a Toyen. „*Byli to především Toyen a Heisler, kteří za okupace vydávali ilegální kresby a texty v Edici Surrealismus; publikoval v ní také například Biebl*“ [Zandová, 2002, s. 63].

Jindřich Štyrský (11. 8. 1899 - 21. 3. 1942), malíř, básník, fotograf, autor koláží, knižních obálek a úprav, vydavatel, redaktor. „*Mezi stálé náměty ovlivňující výklad jeho díla, patřily, obdobně jako u dekadentů, erotika, smrt a sen*“ [Sny, 1997, s. 3]. V jeho díle je patrný sarkasmus a ironie. Dlouhodobě a soustavně se věnoval snům, zaznamenával je a kreslil, sen považoval za druhou oblast, vedle ráje, kde existuje poezie ještě v původním stavu. Kromě Edice surrealismu založil v roce 1931 Edici 69, od roku 1933 vedl Erotickou revui a redigoval časopis Odeon, literární kurýr.

Jindřich Heisler (1. 9. 1914 - 4. 1. 1953), básník, výtvarník. K Surrealistické skupině se připojil roku 1938, během druhé světové války se kvůli hrozící deportaci skrýval v bytě Toyen, kde se věnoval tvorbě objektů, fotomontáží a básní. Po stalinském puči v únoru 1948 emigroval s Toyen do Paříže, kde žil a spolupracoval s okruhem okolo André Bretona až do své smrti. S Toyen a Štyrským je spjata Heislerovo v Československu poskrovnu vydané či ilegálně publikované dílo. V básních používal metody psychického automatismu.

Toyen (21. 9. 1902 - 9. 11. 1980), vlastním jménem Marie Čermínová, malířka, grafička. Spolu se Štyrským úzce spolupracovali, od roku 1923 byli oba členy Devětsilu, v letech 1925-1928 společně žili v Paříži. Roku 1934 patřila se Štyrským k zakládajícím členům pražské Surrealistické skupiny. Během druhé světové války tvořila v ilegalitě a v roce 1948 s Heislerem emigrovala opět do Paříže. Pro její tvorbu jsou příznačné erotické a sexuální motivy. Kromě surrealismu prosazovala se Štyrským směr artificialismus, který společně programově vyhlásili roku 1927.

Přes neexistenci bibliografie této edice je podle dochovaných exemplářů známo, že zde vyšlo šest titulů. Mezi nimi próza Arthura Rimbauda, dvě studie Bohuslava Brouka, dvě sbírky básní Jindřicha Heislera a kniha scénářů Ludvíka Tomana.

Jako datum vzniku Edice surrealismus se udává září roku 1934, kdy vyšel 1. svazek: J. A. Rimbaud: *Srdce pod klerikou*, sv. 1., s předmluvou Vítězslava Nezvala a v úpravě od Toyen. Podle nakladatelského prospektu měla začít ediční činnost již v květnu roku 1934.

„V květnu měla vyjít jako 1. svazek Edice surrealismu, kterou založil Štyrský, povídka Achima von Arnima Melika Maria Blainvillová. První ročník Edice surrealismu měl podle nakladatelského prospektu obsáhnout celkem čtyři tituly: po Arnimovi by následovalo Rimbaudovo *Srdce pod sutanou* (nakonec pod klerikou), dále Champavert Petruse Borela a společná kniha Jindřicha Štyrského a Vítězslava Nezvala *Muž s klapkami na očích (text s fotomontážemi)* /.../ Z titulů zmíněných v úvodní nabídce vyšel pouze Rimbaud. Adresa pro subskripci se shodovala s tehdejším Štyrského bydlíštěm. V květnu mělo podle původních plánů vyjít v Edici surrealismus také první číslo čtvrtletníku *Surrealismus v ČSR*, redigovaného Nezvalem. Po mnoha průtazích bylo jediné číslo revue, jejíž název se omezil na *Surrealismus*, vydáno až v únoru 1936“ [Bydžovská; Srp, 2007, s. 519].

V roce 1935 dále vyšel v Edici surrealismu titul *Autosexualismus a psycherotismus* od Bohuslava Brouka s typografií a obálkou Karla Teiga. O čtyři roky později vyšel další Broukův titul *O funkcích práce a osobnosti* taktéž s Teigeho obálkou.

Za bezprostřední předchůdce ineditního vydávání po roce 1948 lze považovat dva následující tituly. Jedná se o Heislerovu sbírku z roku 1940 *Z kasemat spánku. Realisované básně*³. Vyšla původně bez vnočení jako soukromý tisk s označením „Edice surrealismu“ v 17ti ručně provedených exemplářích. Fotografické práce provedli Miro Bernat a Viktor Radnitzer, vazbu a kazetu Alois Janouch. Na základě věnování v 1. výtisku (23. VII. 1940) se publikace datuje do r. 1940.

Další Heislerova sbírka *Na jehlách těchto dní* vznikla v roce 1941 a dochovala se taktéž s věnováním (opět Teigovi). Jedná se o téměř autonomní básnický celek jen volně inspirovaný Štyrského fotografiemi.

V roce 1944, dva roky po Štyrského smrti, vyšel ještě titul Ludvíka Tomana *4 texty pro film* označený nadpisem Edice surrealismu, s obálkou Ladislava Sutnara a v úpravě Toyen.

---

³ Viz Obrázek č. 1.

2.3 Sborníky Znamení zvěrokruhu

Za jiných politických okolností a pouhých několik let po skončení druhé světové války vznikly ineditní sborníky Znamení zvěrokruhu, které představovaly výběr z měsíční práce autorů Surrealistické skupiny kolem Karla Teiga.

V jejich redigování se autoři střídali a sborníky vycházely vždy jen v jednom exempláři. Každý sborník byl pojmenován podle znamení toho měsíce, ve kterém byl vydán.

Stejně jako v případě Edice Půlnoc ani zde nelze hovořit o samizdatu v tom smyslu slova, jaký tento pojem nabyl v 70. letech. Sborníky Znamení zvěrokruhu vycházely ineditně, omezením nákladu na jediný výtisk se vymykaly z kategorie samizdatově šířené literatury v 70. a 80. letech 20. století, společnými znaky těchto ineditních sborníků a samizdatu byl však jejich „zakázaný“ obsah, ilegální rozšiřování a omezený, přesněji řečeno uzavřený okruh čtenářů.

Autoři, kteří se shromáždili kolem těchto ineditních sborníků, vycházeli výhradně ze surrealistického ideového a estetického názoru. Na rozdíl od autorů z okruhu Edice Půlnoc - ti se od surrealismu po několika svých juvenilních pokusech téměř úplně odvrátili - byl autorský okruh kolem sborníků Znamení zvěrokruhu mnohem homogennější.

Sborníky měly téměř jednotný vzhled. Strojopisné texty byly vázány v plátěné vazbě, na frontispisu byla kresba, texty doprovázely grafické tisky, kresby, fotografie a reprodukce uměleckých děl (reprodukce a fotografie výtvarných děl byly nalepeny samostatně). Jednotlivé části jsou od sebe odděleny tvrdým, někdy různě barevným, papírem. Ojedinele jsou příspěvky signovány autorem (např. v únorovém čísle Ryby se u jednotlivých prací objevuje podpis autora a obrázky jsou opatřeny rukopisnými popiskami).

2.3.1 Autorský okruh Surrealistické skupiny

Karel Teige (13. 12. 1900 - 1. 10. 1951) byl především výtvarný a literární kritik, teoretik umění, publicista, překladatel a grafik. Zakládající člen Devětsilu, od roku 1934 člen Surrealistické skupiny a její vůdčí osobnost. Publikoval studie a úvahy z oblasti architektury, fotografie a filmu, výtvarně se projevil zejména v typografii a knižní grafice, tvořil fotomontáže a koláže. Redigoval květnové číslo Blíženci.

Vratislav Effenberger (22. 4. 1923 - 10. 8. 1986), básník, literární teoretik. V období vydávání sborníků Znamení zvěrokruhu pracoval v Československém filmovém ústavu. Po Teigeho smrti se stal vůdčím teoretikem českého surrealismu. Vydal řadu odborných studií, výtvarných monografií, ovšem jeho rozsáhlé básnické dílo zůstalo během jeho života téměř celé v rukopisech a strojopisech. V letech 1968-1970 redigoval časopis Analogon. Redigoval lednové číslo Vodnář, únorové číslo Ryby a číslo z měsíce září Váhy.

Václav Tikal (24. 12. 1906 - 26. 11. 1965), nejstarší člen poválečné Surrealistické skupiny. Věnoval se zejména malbě, ze surrealistických technik nejvíce používal frotáž. Počátkem 40. let působil ve Skupině Ra, později též ve skupině tzv. spořilovských surrealistů. Pro jeho výtvarný projev je typická krajina - imaginární vizualizace dětství, která slouží jako pozadí pro kruté výjevy a fragmenty lidských těl, v nichž je patrný vliv Salvadora Dalí. V Tikalově díle je téměř vždy přítomná válečná tematika, v druhé linii jeho malbu prostupuje intimismus. Zde je podle Nádvorníkové *„jeho projev naprosto původní a také formálně završený, bez viditelné stopy reminiscenčních aluzí, ale i bez naivistických pitoreskních disparátností“* [Nádvorníková, 1996, s. 401]. Ve sbornících Znamení zvěrokruhu se jedná o vrcholnou realizaci Tikalova poválečného surrealismu. Redigoval červnové číslo Rak.

Josef Istler (13. 11. 1919 - 19. 6. 2000), malíř a grafik, surrealista v malbě. V jeho díle je především zřetelný vliv vzorů Paula Kleea a Maxe Ernsta. *„U Istlera se geometrická figurace, přesněji polofigurace, stává jinotajem, jímž obraz poukazuje k záhadám metafyzických duchovních syntéz. Geometrizingující fantaskno se jeví jako záblesk čirého duchovního idealismu, k jehož polohám bude Istlerova tvorba nejednou směřovat“* [Kříž, 1989, s. 11]. Stejně jako Tikal působil i Istler ve Skupině Ra, kde se podílel na ilustracích pro básnická díla autorů ze skupiny, koncem 40. let byl zastoupen na prvních výstavách mezinárodní skupiny COBRA. Po rozpadu Skupiny Ra se připojil ke skupině kolem Karla Teiga a Vratislava Effenbergera a podílel se svou prací na sbornících Znamení zvěrokruhu, kde se objevila řada jeho litografií a dalších grafických technik. Redigoval březnové číslo Skopec.

Libor Fára (12. 9. 1925 - 3. 3. 1988), úzce spolupracoval a publikoval svá surrealistická díla v rámci Spořilovské surrealistické skupiny. Pro jeho začátky jsou typické koláže a objekty, kde je patrný vliv Maxe Ernsta. U Fára se objevuje posedlost motivem oka a kontrast černé a bílé barvy (k obdobnému výtvarnému vyjádření směřoval také Tikal). Kontakt se skupinou kolem sborníků Znamení zvěrokruhu Fárovi zprostředkoval Josef Ister v roce 1951. Nejvýrazněji se ve sbornících prosadil v červencovém čísle Lev.

Mikuláš Medek (3. 11. 1926 - 23. 8. 1974), malíř, se surrealismem se seznámil prostřednictvím surrealistických výstav a také přes své přátele Istlera, Fára a Karla Hynka. Jeho malby se od předchozích autorů liší schopností kritické reflexe a sebereflexe. Surrealismus konečně pronikl i do jeho básnické tvorby. Pro jeho tvorbu je typický pocit hněvu, úzkosti, vzteku. Často se u něj objevuje motiv nože, ostří, používá souhru modré a červené barvy, jejíž pomocí ironicky a schematicky znázorňuje lidské tělo. V Medkově tvorbě

z období vydávání sborníků Znamení zvěrokruhu se výrazně prosazuje zejména revoltující a imaginativní složka surrealismu.

Emila Medková (19. 11. 1928 - 19. 9. 1985), rozená Tláskalová, od r. 1951 ženou Mikuláše Medka. Věnovala se zejména fotografii. Zpočátku tvořila pod vlivem Toyen a inspirovala se jejími výtvarnými „přeludy“. Magické se zde ukazuje ve světle každodennosti a ve spojení s městem a jeho periferií. Výběr svých fotografií představila v červencovém čísle sborníku Lev. Podílela se i na sbornících Objekt, kam taktéž přispívala svými fotografiemi. V jejich fotografiích lze vyčíst revoltující odpor vůči dobovým pseudohodnotám.

Jan Kotík (4. 1. 1916 - 23. 3. 2002), malíř, grafik, teoretik umění. Jeho malba se původně odvíjela od kubismu, od 50. let se v jeho díle objevuje atmosféra humoru a absurdity. Působil ve Skupině 42, kde se jeho malba inspirovala urbanismem města, každodenním životem. Po rozpadu této skupiny v roce 1948 se Kotík začal stýkat s okruhem surrealistů okolo Karla Teiga, kde se taktéž podílel na sbornících Znamení zvěrokruhu. V nich (zejména v prvních čtyřech číslech) zveřejnil řadu reprodukcí, svoje malby, kresby a několik textů. „*Výrazná potřeba svobodnějšího projevu ho angažuje k osobnímu přístupu: od neutrálních témat a starých struktur obrazu k jejich rozbití a hledání alternativního řešení, obrazy s dramatickým rukopisem a podivuhodnou barevností*“ [Valoch; Machalický, 1996, s. 5]. Od roku 1969 žil v Západním Berlíně v exilu.

2.3.2 Obsahový rozpis jednotlivých čísel

První, lednové číslo sborníku Znamení zvěrokruhu nazvané Vodnář (138 listů) vyšlo v redakci Vratislava Effenbergera jako výběr z předchozí tvorby autorů. Karel Teige zde uvedl dvanáct koláží, Josef Istler deset reprodukcí a jednu litografii, Jan Kotík pět reprodukcí a dva lepty, Václav Tikal třináct reprodukcí, tři kresby a jednu kresbu na frontispisu. Dále zde vyšla poezie Vratislava Effenbergera a Karla Hynka. Také zde byla uvedena 1. anketa o surrealismu formulovaná Effenbergerem.

Druhé, únorové číslo Ryby (158 listů) redigoval Vratislav Effenberger. Jan Kotík přispěl osmi kresbami. Josef Istler zde vydal 2 akvatinty, Václav Tikal čtyři kresby. Vyšla zde Teigova studie *Realismus a irealismus kubistické tvorby*, fotografie a reprodukce kubistických děl (Picasso, Léger, Schwitters, Chrico, Archipenko) a dále také poezie Effenbergera a Hynka.

Březnové číslo Skopec (243 listů) vyšlo v redakci Josefa Istlera a zároveň sem do sborníku přispěl čtyřmi grafikami (z toho jedna na frontispisu), Kotík připojil dvě kresby, Tikal tři kresby. V tomto čísle vyšly Teigovy studie *Synhtetický kubismus, Picassova synthetická*

tvorba, *Matissovy a Picassovy obrazy tance*, reprodukce děl (Picasso, Matisse). Nechyběla poezie Effenbergera a Hynka.

Dubnové číslo Býk (55 listů) redigoval Jan Kotík, přičemž byl v tomto čísle také autorem textu *Chvála architektury* a kresby na frontispisu. Objevil se zde soupis výtvarného díla Václava Tikala a jeho dvě kresby, poprvé zde publikoval Libor Fára - čtyři reprodukce - a objevily se zde také *Ikarské hry* Karla Hynka. Text *Nejmenší svět* je pravděpodobně od Effenbergera.

Květnové páté číslo Blíženci (194 listy) vyšlo v redakci Karla Teiga, který zde publikoval další dva teoretické texty, jednak *K otázce plastiky a temnosvitu v kubistickém obraze, dodatečná poznámka a odbočka ke studii o Juanu Grisovi* a dále *Barevná plocha - temnosvit - plastika – architektonika*; Isler přispěl čtyřmi grafikami a jednou kresbou na frontispisu. V tomto čísle poprvé publikoval Mikuláš Medek, a to jednu kresbu a sedm fotografických reprodukcí svých děl⁴. Tikal zveřejnil další tři perokresby. Effenberger přispěl několika texty a Hynek publikoval *Ikarské hry III*. Toto číslo také přineslo Teigovy a Effenbergerovy odpovědi na lednovou 1. anketu o surrealismu.

Červnové číslo Rak (56 listů) vyšlo v redakci Václava Tikala, jenž přispěl dvěma kresbami, třemi fotografiemi svých děl a odpovědí na lednovou 1. anketu o surrealismu. Istler zde publikoval dvě grafiky. Výjimečně sem přispěl i sochař Karel Bradáček osmi fotografiemi svých děl. Nechybějí ani texty Karla Hynka. Effenberger zveřejnil své poznámky k Teigově odpovědi na lednovou 1. anketu o surrealismu.

Červencové číslo Lev (136 listů) vyšlo v redakci Libora Fáry, který do sborníku přispěl též jedním monotypem⁵, deseti reprodukcemi a kolážemi-portréty. V tomto čísle se poprvé představila Emila Medková (ještě pod jménem Tláskalová), a to souborem jedenadvaceti fotografií⁶. Byly zde publikovány fotografie obrazů Libora Fáry a Mikuláše Medka. Jan Kotík publikoval několik kreseb. Effenberger vydal text *Otevřené okno* a společný text s Hynkem, nazvaný *Fragment připravovaného románu*.

Srpnové číslo Panna (62 listů) poprvé redigoval Mikuláš Medek. Isler zde publikoval dvě reprodukce, vyšly zde fotografie Istlerova díla a též fotografie Fárova a Istlerova společného obrazu. Rovněž texty Karla Hynka *Sůvička* a *Z Deníku malého lorda*.

---

⁴ Viz Obr. č. 2.

⁵ Viz Obr. č. 3.

⁶ Viz Obr. č. 4.

Předposlední, deváté číslo Váhy z měsíce září roku 1951 (112 listů) redigoval opět Vratislav Effenberger. Mikuláš Medek zde odpověděl na lednovou 1. anketu o surrealismu a zveřejnil po jedné kresbě a reprodukci. Emila Medková přispěla dalšími pěti fotografiemi. Vyšly zde fotografie Istlerových obrazů. Toto číslo obsahuje *Literární texty* (*Tichá pošta*, Effenberger, Effenbergerová, Istler, Istlerová, Hynek).

Poslední, desáté říjnové číslo Štír (76 listů), opět v redakci Josefa Istlera obsahuje fotografii na frontispisu od Karla Teiga. Teige sem též přispěl studií *Juan Gris*, pojednávající o tomto výtvarníkovi.

2.4 Sborníky Objekt (1953-1962)

Soubor pěti sborníků nazvaných Objekt 1-5 chronologicky navázal na předchozí ineditní surrealistické sborníky Znamení zvěrokruhu a taktéž prezentuje surrealistickou orientaci svých přispěvatelů. Až do druhého čísla tyto sborníky vydávala táž skupina autorů jako v případě sborníků Znamení zvěrokruhu. V prvním čísle se jako nový člen skupiny objevila Gerda Istlerová, manželka Josefa Istlera. V druhém čísle se připojili Jaroslav Režný a Jana Severová. Třetí číslo obohatili svými příspěvky Zbyněk Havlíček, Jindřich Kurz, Milan Nápravník a Ludvík Šváb. V Objektu č. 4 se dále připojili Stanislav Dvorský, Zdena Holubová (později publikující pod jménem Tominová) a Petr Král. V pátém čísle přibyli ještě Věra Linhartová, Alois Nožička a Prokop Voskovec.

Podobně jako sborníky Znamení zvěrokruhu mají sborníky Objekt jednotnou grafickou podobu. Strojopisné texty jsou vázány v celoplátěné vazbě, obálka je výtvarně pojatá - koláže z látky a papíru, fotografie, barevné kresby. Jednotlivé fotografie v textu jsou nalepeny na tmavošedém kartonu, objevují se zde též grafiky.

Rozdílná je zejména publikační frekvence. Zatímco všech deset čísel sborníků Znamení zvěrokruhu vyšlo v průběhu roku 1951, pět sborníkových svazků Objekt vyšlo během následujících devíti let. První dvě čísla vyšla v roce 1953, třetí číslo, po pětileté pauze, v roce 1958, čtvrté číslo v roce 1960 a až v roce 1962 vyšlo poslední, páté číslo. Rozdílný je taktéž rozsah jednotlivých čísel, který je v porovnání se sborníky Znamení zvěrokruhu širší. Nejútlejší svazek prvního čísla čítá 154 listů a nejrozsáhlejší, páté číslo má 420 listů. S každým dalším číslem tedy tyto sborníky nabývaly na objemu.

2.4.1 Obsahový rozpis jednotlivých čísel

Objekt 1 (154 listy), rok vydání 1953, jako autoři jsou zde uvedeni Vratislav Effenberger, Karel Hynek, Josef Istler, Gerda Istlerová, Mikuláš Medek, Emila Medková a Karel Teige. Toto číslo obsahuje tři fotografie Karla Teiga a Jožky Nevařilové pořizené Josefem Istlerem,

reprodukcí koláže Karla Teiga z r. 1951⁷, Effenbergerovu studii *Dílo Karla Teigeho a Nástin bibliografie*, fotografii Karla Hynka pořizenou opět Istlerem a Hynkovy texty *Nuže tedy naše láska, Hled'te jsou dny modré i dny horší, Tak tedy to bylo naposled, Sobota, M. měla bys mne vidět* a *Dílo Karla Hynka*. Ve sborníku se dále objevily reprodukce návrhu scény Josefa a Gerdy Istlerových k pantomimě *Nekamenujte proroky*, fotografie děl a tři reprodukce Josefa Istlera, tři fotografie Emile Medkové a fotografie obrazů Mikuláše Medka pořizené Medkovou. Dále fotografie návrhů grafických ztvárnění obálek jednotlivých *Objektů* (Medek, Istler, Medková, Istlerová).

Objekt 2 (210 listů), rok vydání 1953, je koncipován jako klasický sborník textů, místy doplněný reprodukcemi. Jako editoři jsou uvedeni Vratislav Effenberger, Josef Istler, Mikuláš Medek, Emila Medková, Jaroslav Režný a Jana Severová. Jako autoři textů jsou uvedeni Tristan Tzara, Benjamin Péret, Aimé Césaire, Francis Picabia, Saint Pol Roux, Pierre Reverdy, André Breton, Philippe Soupault, Henri Rousseau, Paul Éluard, Salvador Dalí, Louis Aragon a Pablo Picasso.

Objekt 3 (318 listů), rok vydání 1958. V tomto čísle není zmíněn žádný editor. Jako autoři jsou zde uvedeni Vratislav Effenberger, Zbyněk Havlíček, Josef Istler, Jindřich Kurz, Mikuláš Medek, Emila Medková, Milan Nápravník, Ludvík Šváb, Václav Tikal.

Třetí číslo obsahuje text Jindřicha Kurze *Co je v cestě, Básně z let 1953-1955 a Reportáž ze zamrzajícího domu*, pět reprodukcí Josefa Istlera, *Poesii 1958* Ludvíka Švába, Effenbergerovu báseň *Přízrak třetí války* a fotografie Medkové k témuž dílu. Dále sborník obsahuje deset fotografií Medkové z předchozích let, devět fotografických reprodukcí Medkova díla, fotografické reprodukce šesti koláží Milana Nápravníka⁸, Švábův text *Komu zvoní hrana, filmová povídka z cyklu „Golem“*, několik Effenbergerových textů a Havlíčkovu studii *Básnický obraz a schizofrenní symptom*.

Objekt 4 (354 listů), rok vydání 1960, je stejně jako druhé číslo koncipován jako klasický sborník textů, ani zde není uveden editor. V tomto čísle se objevily jen texty českých autorů - Stanislava Dvorského, Vratislava Effenbergera, Zbyňka Havlíčka, Zdeny Holubové, Josefa Istlera, Petra Krále, Mikuláše Medka, Emily Medkové, Václava Tikala, k nimž je připojeno několik grafických cyklů: *Záznamy* Emily Medkové, 1960 (11 fotografií), *Hlavy* Josefa Istlera, 1958-1960 (9 fotoreprodukcí), *Preparované obrazy* Mikuláše Medka, 1958-1960 (12 fotoreprodukcí) a *Obrazy* Václava Tikala, 1958-1960 (9 fotoreprodukcí).

---

⁷ Viz Obr. č. 5.

⁸ Viz Obr. č. 6.

Objekt 5 (420 listů), rok vydání 1962. V tomto posledním čísle je autorská základna nejpočetnější za celých devět let existence sborníků Objekt; editor tohoto svazku zůstal opět v anonymitě. Své práce zde publikovali Stanislav Dvorský, Vratislav Effenberger, Zbyněk Havlíček, Josef Istler, Petr Král, Věra Linhartová, Mikuláš Medek, Emila Medková, Milan Nápravník, Alois Nožička, Václav Tikal a Prokop Voskovec.

Istler přispěl grafikou na frontispisu⁹ a dalšími šestnácti fotoreprodukcemi, Medková uvedla 11 fotografií z let 1961-1962. Dále číslo obsahuje 13 fotoreprodukcí Medkova díla, dvanáct fotoreprodukcí Tikalova díla z let 1961-1962, šestnáct fotografií Aloise Nožičky. Stanislav Dvorský zveřejnil báseň *Koleje*, Effenberger sbírku básní *Básně na zdi* a studii *Pohyb symbolů*, Havlíček básnickou skladbu *Útěky z katastrof*, Petr Král studii *Tyrš*, Linhartová text *Totěž později*, Nápravník prózu *Moták* a Voskovec korespondenci *Dopisy přátelům*.

2.5 Edice Půlnoc

„O co nám vlastně tehdy šlo, čím jsme byli šokováni a co jsme objevili? Tedy: Viděli jsme gigantické sovětské perspektivy hrdosti a radosti v uměleckých dílech. To nebyl aktivní odraz reality, jak se nám tehdy snažili namluvit teoretikové umění. To byl svébytný systém kompletní mytologie, jež dovedla stanovit hodnoty mravní i estetické. To nebyl odraz. Naopak, odrazem tohoto nádherného systému byli ti, co uvěřili. Ti šťastní, kteří se snažili přizpůsobit svůj život velkolepým normám /.../ Historicky a zeměpisně se však vševesmírný stalinský mýtus jevil v českých zemích v poněkud zkarikované podobě. Tím byl podstatně ovlivněn úhel našich pohledů na monstrózní kult. Shledali jsme svoji situaci jako trapnou. A trapnou krásu — za niž je nutné se skutečně stydět — jsme povýšili na základní estetickou hodnotu“ [Vodseďálek, 1992, s. 25-26].

2.5.1 Vymezení vzniku a názvu Edice Půlnoc

Autoři působící v okruhu kolem Edice Půlnoc byli zpočátku pod silným vlivem surrealismu. Toto surrealistické východisko spojovalo dva nejnplodnější autory této edice a její pořadatele – Ivo Vodseďálka a Egona Bondyho – rovněž s Bohumilem Hrabalem a do jisté míry i s Vladimírem Boudníkem.

„Egon Bondy se o surrealismus začal zajímat asi roku 1945. Již v roce 1947 založil na gymnáziu v Ječné ulici s několika spolužáky /.../ mezi nimiž byl i Ivo Vodseďálek surrealistický kroužek“ [Zandová, 2002, s. 68]. Později Bondy navázal kontakt s Karlem Teigem a Závišem Kalandrou, který na něj měl významný vliv, a tím se přiblížil k okruhu surrealistů starší generace. Zájem Fišera-Bondyho o surrealismus vyvrcholil v roce 1949,

---

⁹ Viz Obr. č. 7.

čehož dokladem je samizdatový sborník, zřejmě až ex post nazvaný *Židovská jména*, na němž se podílelo celkem 12 autorů pod židovsky znějícími pseudonymy. Tímto způsobem chtěli účastníci tohoto sborníku kriticky reagovat na novou vlnu antisemitismu, jež se zvedla v Československu na konci 40. let. Odtud také pochází pseudonym Zbyňka Fišera - Egon Bondy, jehož se od té doby nevzdal.

Na rozdíl od Fišera-Bondyho, který měl hodně kontaktů s řadou členů surrealistické skupiny, především se Závišem Kalandrou, kterého navštěvoval až do jeho zatčení ke konci roku 1949, poutalo Ivo Vodsed'álka přátelství vlastně jen ke Karlu Hynkovi. Z Vodsed'álkova surrealistického období pochází jen několik málo básní ze sbírky *Oidipova břitva* z roku 1949. Rok 1950 byl pro Bondyho i Vodsed'álka zlomový - oba dva se toho roku, po popravě Záviše Kalandry, od surrealismu odvrátili. „*Umělecky se Bondy přiblížil Ivu Vodsed'álkovi, který již patřil k jeho (tehdy ještě surrealistickému) literárnímu kroužku. Bondy se od surrealismu odvrátil sbírkou Totální realismus, Vodsed'álek sbírkou Trapná poesie*“ [Zandová, 2002, s. 81]. Pro svoji poezii zároveň vytvořili vlastní fórum - Edici Půlnoc.

Přesné časové vymezení edice je problematické, protože každý z autorů uvádí jiná časová rozpětí. „*Egon Bondy klade vznik edice do r. 1949 a její zánik do r. 1953, Ivo Vodsed'álek se nejdříve zmiňuje o rozmezí 1950-1953, později 1950-1955. Ačkoli titul, jenž byl zřejmě poprvé jako svazek této řady označen - Bondyho Povídky o lásce - nebyl dosud nalezen, je jeho vydání s největší pravděpodobností možno klást na přelom let 1950/51*“ [Machovec, 1993a, s. 71].

Skutečnost, že v roce 1951 bylo editováno dvacet titulů, z toho polovina v únoru, vede ke zřejmě oprávněné domněnce, že do edice byly dodatečně zařazovány rukopisy vytvořené před jejím vznikem, mezi nimi Bondyho *Fragmenty prvotin* (1947-1948) a Vodsed'álkova prvotina *Oidipova břitva* (1949). Konec spadá pravděpodobně již do přelomu let 1952-1953 - svazek *Velká kniha* z roku 1952 je označen jako „poslední svazek Edice Půlnoc“. Poté ale následuje ještě několik titulů pod označením „Půlnoc“. Protože se neuchovaly všechny originály, nelze ověřit, zda byly všechny nadpisem „Edice Půlnoc“ skutečně označeny. Za definitivní konec vydavatelské činnosti je však třeba považovat nejpozději rok 1955, kdy se umělecké cesty i životní peripetie Bondyho a Vodsed'álka definitivně rozešly.

Podle bibliografie zpracované Machovcem zahrnuje Edice Půlnoc z let 1949-1955 44 titulů. Přestože se několik svazků zřejmě nenávratně ztratilo, lze jeho soupis pokládat za úplný [Machovec, 1993a, s. 71]. Vodsed'álkova bibliografie taktéž čítá 44 titulů. [Bondy, 1990, s. 13].

Svazky Edice Půlnoc vycházely v minimálním nákladu. Vodsed'álek uvádí, že od každého titulu existovaly čtyři exempláře, z nichž kromě Vodsed'álka a Bondyho dostával „povinný exemplář“ i Mikuláš Medek.

Určit, kdo je původcem názvu edice, je taktéž problematické, a to zejména proto, že každý ze zúčastněných podává ve svých vzpomínkách jiné vysvětlení. Jeden z možných zdrojů názvu se nabízí v ukázce ze třetího zpěvu Bondyho básně *Pražský život*, kde je 20. století nazváno stoletím fašismu, stoletím půlnoci, v jehož středu se nacházejí básníci Edice Půlnoc.

Podle Machovce se název edice vztahuje k levicově orientovanému francouzskému nakladatelství Les Editions de Minuit. „*Název v sobě skrývá nejen narážku na francouzské podzemní Les Editions de Minuit, ale jistě i symbol dobové atmosféry, chvíle uprostřed nové, další éry temna*“ [Machovec, 1993a, s. 71]. Další pravděpodobné vysvětlení může být spjato s osobou Christiana Morgensterna. „*Bondy se začal právě kolem roku 1950 na doporučení členů brněnské Skupiny Ra a uměleckého sběratele Jaroslava Puchmerta zabývat Christianem Morgensternem. Již v letech 1950-1951 přeložil výbor z Šibeničnických písní, který vyšel v Edici Půlnoc roku 1951. Morgenstern patřil k Bondyho nejoblíbenějším básníkům i vzorům, a je tedy možné, že jej k názvu edice „Půlnoc“ inspiroval. Morgensternovým časem je noc, půlnoc, měsíční čas*“ [Zandová, 2002, s. 88].

Pro Edici Půlnoc je typická téměř naprostá rezignace na publikum a kulturní oběh a Vodsed'álek uvádí jako úkol edice na prvním místě zachování díla. „*Půlnoc nebyla v žádném případě samizdatem. Neměla funkci publikační - to bylo v té době skutečně velmi nebezpečné - ale konzervační. Doufali jsme, že se alespoň jeden ze čtyř výtisků zachová. Byly uloženy na různých místech, jeden pravidelně dostával M. Medek. Je až neuvěřitelné, že se toho podařilo zachovat tolik*“ [Vodsed'álek; Mazal, 1990, s. 51]. Rozšířená a důležitá byla informativní setkání a předčítání textů. Např. Bondy předčítal u sebe doma, pro Vodsed'álka a Danu Prehlíkovou se údajně konalo předčítání ve vinárně „V zátiší“.

Na rozdíl od jiných významných literárních skupin Edice Půlnoc neměla stanoveny své cíle v manifestu či programovém textu. Nejednalo se vyloženě o programovou skupinu, byl to spíše okruh nebo básnický kruh, otevřené fórum. „*Především je nutné si uvědomit, že naše chcete-li skupina nebyla nějaký harmonický tvůrčí celek. Již před čtyřiceti lety byly mezi nimi velmi tvrdé rozpory*“ [Vodsed'álek; Mazal, 1990, s. 52].

2.5.2 Okruh autorů okolo Edice Půlnoc

Celkem se na edici podílelo větší či menší měrou dvanáct autorů. Nejvíce titulů publikovaných v Edici Půlnoc pochází od obou zakladatelů, Egona Bondyho a Iva Vodsed'álka. Bondy zde publikoval osmnáct vlastních titulů, dvě společná díla a jeden

překlad, zatímco Vodsed'álek přispěl šestnácti vlastními tituly a podílel se na jednom společném díle.

Egon Bondy (20. 1. 1930 - 9. 4. 2007), básník, prozaik, dramatik, filozof. Vlastním jménem Zbyněk Fišer, do roku 1947 studoval na reálném gymnáziu v Ječné ulici v Praze (toho roku studium přerušil), kde taktéž se svými spolužáky založil surrealistický kroužek. Společně s Ivem Vodsed'álkem založili na přelomu 40. a 50. let ineditní Edici Půlnoc. Později v 70. letech se stal jedním z vůdčích teoretiků a protagonistů českého undergroundu, jeho básně zhudebňovala skupina The Plastic People of the Universe.

Ivo Vodsed'álek (* 8. 8. 1931), básník, prozaik, výtvarník, spoluzakladatel Edice Půlnoc a spolužák Bondyho z reálného gymnázia. Od počátku 50. let se příležitostně věnoval tvorbě koláží, pracoval jako dělník na Nové huti Klementa Gottwalda a jako projektant v národním podniku Chemoprojekt. V samizdatu později publikoval jen výjimečně, jeho dílo vyšlo souborně až na počátku 90. let.

Dále byli v Edici Půlnoc zastoupeni tito autoři:

Honza Krejcarová (14. 8. 1928 - 5. 1. 1981), na přelomu 40. a 50. let vlastním jménem Jana Fischlová, po roce 1950, respektive po svatbě s Milošem Černým publikovala pod jménem Jana Černá. Roku 1949 sestavila společně s Bondym surrealistický sborník *Židovská jména*. V díle publikovaném v Edici Půlnoc, zejména v jejích básních se projevil tzv. intimismus. Do edice přispěla titulem *Clarissa* a společným dílem *Mythy*. V Edici Půlnoc měla původně vyjít i sbírka básní *V zahrádce otce mého*, která vedle *Clarissy* patří k řadě „intimních textů“, jež Krejcarová vytvořila koncem čtyřicátých a počátkem padesátých let, avšak k realizaci tohoto svazku nakonec nedošlo. Tyto texty však byly autorčiným přátelům a spoluautorům známy.

Pavel Svoboda (* 1931), spolužák Bondyho a Vodsed'álka z reálného gymnázia v Ječné, později pracoval společně s I. Vodsed'álkem jako projektant v národním podniku Chemoprojekt. V Edici Půlnoc publikoval sbírku *Sublimace ve verších*, výbor *Poesie i prósy* a dvě knihy koláží *Trapná poesie* a *Knihy koláží*.

Vladimír Boudník (17. 3. 1924 - 5. 12. 1968), vyučený nástrojář, malíř a grafik. V letech 1945-1949 studoval na Státní grafické škole v Praze, od roku 1949 propagátorem explosionalismu, uměleckého směru považovaného za počátek českého informelu. V Edici Půlnoc se vlastně neuplatnil jako grafik, přispěl sem krátkým textem *Lod'*, respektive tento text převzali pořadatelé Edice Půlnoc z Boudníkovy vlastní strojopisné Edice *Explosionalismus*.

Bohumil Hrabal (28. 3. 1914 - 3. 2. 1997), po únoru roku 1948 se věnoval různým profesím, v letech 1949-1954 pracoval v kladenské huti Poldi, v letech 1954-1959 pracoval ve sběrně starého papíru ve Spálené ulici v Praze. Do Edice Půlnoc přispěl ironickým pojednáním *Co je poesie?*.

Dana Prchlíková (1931-2009), nazývaná v textech Egona Bondyho „Dagmara“¹⁰. V letech 1952 -1955 byla provdaná za Vodsed'álka. Podílela se na kolektivním díle *Mythy*.

Jaromír Valoušek (1931-1995), stejně jako P. Svoboda byl spolužákem Bondyho a Vodsed'álka z reálného gymnázia v Ječné. Podílel se pouze na kolektivním díle *Mythy*.

Karel Václav Žák (* 1929), sochař, od roku 1947 také autor nemnoha básní a prozaických textů, které však nebyly v Edici Půlnoc vydány. Taktéž jako Prchlíková a Valoušek se Žák podílel jen na kolektivním díle *Mythy*.

Výtvarnou podobu Edice Půlnoc údajně příležitostně vytvářeli Adolf Born a Oldřich Jelínek. Znamé jsou taktéž koláže I. Vodsed'álka a P. Svobody. Zandová uvádí jako jednoho z výtvarníků v Edici Půlnoc také Mikuláše Medka [Zandová, 2002, s. 84]. Ten byl sice jedním z Bondyho blízkých přátel¹¹, ale v Edici Půlnoc se nikterak o výtvarnou podobu nezasloužil.

Adolf Born (* 12. 6. 1930), grafik, ilustrátor, karikaturista, v letech 1949 -1950 studoval na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy, dále v letech 1950-1953 na Vysoké škole uměleckoprůmyslové a následně v letech 1953 -1955 na Akademii výtvarných umění. V Edici Půlnoc se realizoval jako příležitostný ilustrátor a podílel se spolu s Bondym a Oldřichem Jelínkem na dnes ztraceném díle *Korespondenční román*, s Jelínkem sepsal parodický text *Urajt*.

Oldřich Jelínek (* 1930), spolužák Adolfa Borna, studoval ve stejných letech stejné školy jako Born, v roce 1981 emigroval do Německé spolkové republiky.

2.5.3 „Totální realismus“, „trapná poesie“ a další literární tendence

Dominantní postavení měl v Edici Půlnoc tzv. totální realismus Egona Bondyho a tzv. trapná poesie Iva Vodsed'álka, nové umělecké směry pojmenované dle stejnojmenných básnických sbírek vydaných v Edici Půlnoc.

Podle Zandové je k charakteristice totálního realismu potřeba důkladná analýza stejnojmenné sbírky. „*Název Totální realismus vyzývá k tomu, aby čtenář sbírku četl jako realistickou, tedy jako literaturu reprezentující skutečnost. Tuto skutečnost určují dvě oblasti podnětů - politická a osobní. Oblast politických podnětů se odehrává ve vnějším okolí*

---

¹⁰ Viz například sbírku *Dagmar aneb Nademocionalita*.

¹¹ Viz Obr. č. 8.

lyrického "já"; je to socialistický svět se svou vlastní estetikou a mytologií“ [Zandová, 2002, s. 100-101]. Bondy zde v přibližně čtyřiceti krátkých textech pojednává o každodenním světě socialistických 50. let, významné jsou jeho reflexe Prahy. Narozdíl od předchozí surrealistické zkušenosti Bondy v totálním realismu omezuje řeč a slova jen na prostou výrazovou rovinu, zdržuje se komentáře, jen konstatuje, není zde použito poetických figur, prezentuje silně subjektivně vnímanou skutečnost. U totálního realismu lze mluvit o vědomé depoetizaci.

„To, k čemu jsme došli, byla estetická teorie tzv. trapné poesie a totálního realismu. Trapné v nejvlastnějším slova smyslu, totální ve vši hluboké ambivalenci smyslu tohoto slova. Objevili a realizovali jsme možnost využít pseudoestetiky stalinistické mytologie k jejímu vlastnímu popření. Neuchylovali jsme se k ironizaci, tím méně k antipropagandě, využili jsme např. frazeologii hesel tak, že jsme je esteticky ozvláštnili podobně jak to kdysi udělal Duchamp se svými ready-mades“ [Bondy, 1990, s. 6-7].

Sbírku *Trapná poesie* vytvořil Ivo Vodsed'álek v roce 1950, na její principy poté navázali i další autoři z Edice Půlnoc (Bondy ve sbírkách *Trapná poesie. Oddíl A* a *Trapná poesie. Oddíl B.*, Pavel Svoboda v knize koláží *Trapná poesie a Knize koláží*). Heslem *Trapné poesie* se stal výrok André Bretona *„Bud' bude poesie trapná nebo nebude vůbec,“* kde použil označení „trapná“ namísto původního „křečovitá“. Trapnost, to je pocit pramenící ze zklamání z určitého chování a z reakce okolí. Může to být i bezradnost či stud v určité situaci. Takovou situací může být například stav společnosti po únoru roku 1948. Podobně jako u Bondyho totálního realismu Vodsed'álek rozvíjí a paroduje slogany typické pro socialistickou propagandu, socialistický realismus a jeho jazyk. Také používá techniku tzv. gramaticko-automatizované metody, se kterou pracoval již v předchozím surrealistickém období.

„Obojí tehdy bylo vlastně totéž (totální realismus a trapná poesie). Bylo to příliš nezvyklé pro naše vrstevníky. Necháпали toto pojetí nebo se je snažili degradovat“ [Vodsed'álek, 1992, s. 26].

V Edici Půlnoc se uplatnily ještě další literární tendence, mísilo se zde několik literárních směrů. Podle Zandové autoři Edice Půlnoc *„...citovali mnoho směrů, děl a autorů a napodobovali a upravovali je natolik zjevně a často, že je zde na místě mluvit o intertextualitě“* [Zandová 2002, s. 155]. Jednalo se zejména o narážky na texty historické (např. lidová poezie, protektorátní texty) i současné (socialistický realismus, propagandistické texty).

Začleňování jednoduchých motivů lidové poezie do textů Edice Půlnoc může ve čtenáři vyvolat dojem jisté primitivnosti. Jednalo se o tzv. pseudoprimitivismus, který autoři

používali k ironizaci a provokaci moderní literatury. V Bondyho *Legendách* se objevuje dokonce i žánr pohádky.

Jana Krejcarová psala verše a prózy, které byly později označeny jako „intimisimus“. V povídce *Clarissa* a mimo Edici Půlnoc vydaném svazku *V zahrádce otce mého* rozvíjí erotické motivy, popisuje erotické vztahy, detabuizuje sexualitu. Intimní témata spojila v *Clarisse* s filozofickými tématy a pokusila se o psychoanalytickou prózu.

Novela *Urajt*, společné dílo Adolfa Borna a Oldřicha Jelínka, o vampíru Urajtovi a jeho oběti panně Manguette, je psána v duchu tzv. suprasexdadaismu. Ironicky na suprasexdadaismus navázal Bohumil Hrabal ve sbírce *Co je poesie?* krátkým textem *Suprasexdadaismus?*, kde „zachytil celou řadu autentických nápisů na veřejných zařízeních, přičemž místa nalezišť přesně zaznamenal. Drsné průpovídky se pohybují na nízké intelektuální úrovni, působí však absurdní komikou“ [Zandová 2002, s. 151]. Např. „Sraní opět zlevněno“ ZÁCHOD U NÁRODNÍHO DIVADLA.

Bondy a Vodsed'álek občas využívali i tzv. paranoicko-kritické metody, původně surrealistického postupu, s jehož pomocí se snažili zachytit „socialistickou“ realitu. Prostřednictvím této metody bylo možné rozšířit zkoumání nevědomí, ve stavu tranzu a halucinací dospět k fantastickým vizím. Tímto způsobem chtěli „dobýt socialistickou realitu“. Bondy experimentálně použil tuto metodu ve sbírce *Für Bondys unbekannte Geliebte aneb Nepřeberné bohatství*, Vodsed'álek pak ve sbírce *Kvetoucí Ukrajina*.

2.5.4 Koláže

V Edici Půlnoc doprovodily originální koláže celkem pět titulů. Vodsed'álek vytvořil koláže ke svému titulu *Hle*, čarovný politický román (1950), *Jsem šťasten*, *Sylvie bude rodit*¹² (1951), druhé vydání Vodsed'álkovy sbírky *Trapná poesie* společně ilustrovali Born a Jelínek (1952)¹³. Pavel Svoboda vytvořil v rámci Edice Půlnoc dvě knihy koláží - *Rozkošný příběh* neboli *Knihy koláží*¹⁴ a *Trapná poesie*¹⁵ (obě 1951).

2.5.5 Rozhovor s Pavlem Svobodou

Přepis záznamu rozhovoru uskutečněného v Praze dne 3. 5. 2010¹⁶.

Jak vzpomínáte na svoji tvorbu z doby působení okruhu kolem Edice Půlnoc. Psal jste nejprve prózu a verše a poté jste začal tvořit koláže?

---

¹² Viz Obr. č. 9.

¹³ Originál se nachází v soukromé sbírce Iva Vodsed'álka, barevná xerokopie je dostupná ve fondu knihovny Libri prohibiti, respektive u PhDr. Martina Machovce (k vidění pouze se souhlasem p. I. Vodsed'álka).

¹⁴ Viz Obr. č. 10.

¹⁵ Viz Obr. č. 11.

¹⁶ Viz Obr. č. 12.

P. S.: To splývalo dohromady. Tvořil jsem na základě asociace, to nebylo nijak programově nastavené, vždy když mě napadla nějaká asociace, jsem něco vytvořil. Ono to nikdy nemělo žádnou zárnou hodnotu, to byly jenom takové pitomosti svým způsobem. Ale skutečně si nepamatuji ty prvopočátky (tvorby koláží). Ty moje básně byly jen takové miniaturní experimentace, to ani nemůžeme nazývat dílem. Ale dalo by se říci, že to bylo zrcátko tehdejší doby.

V *Knize koláží* se často objevuje jakýsi neslušný, nemravný podtext.

P. S.: Ale to jo, my jsme byli v té době nabití sexem. V té době nám bylo 19, 20 let. My jsme v té době byli jeden ročník, Zbyněk Fišer - tedy Zbyněk byl o rok starší, on byl ročník 1931 - Ivo Vodsed'álek, s tím jsem dokonce chodil do třídy. Karel Žák, to byl náš kamarád také. Ale tomu se nedivte, to tehdy ani nebylo tak sprosté [prohlíží si výstřížky u otextovaných koláží v *Knize koláží*: poluce, samovolné výrony semene, masturbace], dnes existují ještě horší slova. Ale zrovna u této koláže si vzpomínám, že tenhle nápis Posel pravdy, to byly takové katolické brožurky, a ten nápis jsem z toho určitě vystříhl [u koláže Posel pravdy s Jaroslavem Seifertem]¹⁷.

Jakým způsobem jste koláže tvořil, co Vás inspirovalo. Měla na Vás vliv například Bondyho Trapná poesie?

P. S.: To byl okamžitý nápad. Ta věc vypadala v té době úplně jinak, víte. My jsme byli kamarádi a strašně jsme politicky zlobili. Dost značně tedy. Jednak jsme tedy opovrhovali tím zřízením v té době, které bylo dost ostré a dost takové napřažené proti nám, a my jsme to dost těžce nesli. A proto když jsme měli jakoukoliv příležitost, tak jsme se jim snažili ne mstít, ale ukázat jim, co si myslíme. Ty moje básně, to jsme chápali jako takové srandičky, my jsme to nechápali nijak programově, to nepřipadalo vůbec v úvahu.

V *Knize koláží* se objevila řada narážek na českou literaturu a také na T. G. Masaryka.

P. S.: Masaryka jsme měli rádi jako osinu v oku. To bylo strašně odporné individuum. Takový názor jsme na něj měli všichni. To, co dnes slyšíte z toho širokého fóra, to je lež, to je nesmysl. V těch kolážích jsem jím vlastně opovrhoval - já jsem ho nechtěl zesměšnit, on se už dost zesměšnil sám. Zbyněk Fišer, ten ho měl rád jako osinu v oku. Dále také Eduard Beneš byl zvláště méněcenné individuum. My, třeba se Zbyňkem Fišerem, jsme chodili dnes a denně po všech možných hospodách a dost otevřeně jsme o tom Masarykovi mluvili. On už

---

¹⁷ Viz Obr. č. 13.

tehdy byl dost v neoblibě a Zbyňkovi jako ortodoxnímu marxistovi se ty mé názory na Masaryka hodily.

V Edici Půlnoc jste byl znám pod přezdívkou Lord. Vzpomínáte si, jak jste se k této přezdívce přišel?

P. S.: Ano, vzpomínám. My jsme v 50. letech začali přemýšlet o tom, jak získat peníze. Přestože jsme pili to nejlevnější víno, scházely nám peníze a chtěli jsme je získat. Vymysleli jsme tedy to, že jsme chtěli pašovat nějaké zboží do Rakouska. A tak jsme začali pašovat do Rakouska broušený křišťál. Ten křišťál jsme tady v Čechách nakoupili, přešli jsme se Zbyňkem a jednou Francouzskou (Nicolle de Mopeau) hranice (přes vesnici Eisgarn), ve Vídni jsme křišťál prodali, a tak jsme získali větší množství peněz a žili jsme na vysoké noze, to bylo velice příjemné. A když jsme tam začínali jezdit, tak jsme si v té naší skupině vymysleli jména, pseudonymy, abychom o sobě mohli například mluvit do telefonu. Nikdy jsme nevěděli, kdo nás poslouchá.

Jak vlastně vzpomínáte na to období, které jste tehdy s okruhem Edice Půlnoc prožívali?

P. S.: Občas se mi vybavují jenom takové fragmenty. Ten okruh se zakrátko rozpadl. Dnes už není ani s kým se stýkat. S Vodsed'álkem se nestýkám z osobních důvodů. S Bondym jsem se vlastně nevidal od té doby, kdy se odstěhoval do Bratislavy. Během 60.- 80. let jsme ještě v kontaktu byli, ale už nás úplně opustil tehdejší entuziasmus mládí, kdy jsme do toho šli v plné síle nabytí představami, prostě to vyšumělo. S Vodsed'álkem jsem byl ještě za hlubokého bolševismu v roce 1964 nebo 1965 v Paříži, to se nám podařilo přes balonové létání. My jsme museli být organizovaní, tak jsme byli ve SVAZARMu, ti povolovali balonové létání.

Když po roce 1989 začalo souborně vycházet dílo Bondyho a Vodsed'álka, neměl jste také zájem, aby se Vaše poesie, próza anebo koláže také dostaly na veřejnost?

P. S.: Já nejsem na tuhle práci nikterak pyšný, o zveřejnění těchto věcí jsem neměl zájem. Ty moje práce většinou pramenily ze situací, které se krátce předtím staly, třeba Zbyňkovi Fišerovi. Já jsem se s ním znal z naší party nejlépe. Zbyněk, samozřejmě s velikou láskou a snahou, pro nás vytvářel nádherné věci. My jsme je tak chápali, že jsou skvělé, proto jsme na Zbyňka nedali dopustit - to byl náš pánbůh, on byl takový náš intelektuální vůdce, my jsme se ho nesnažili nijak trumfnout. Plně jsme ho respektovali a uznávali jeho absolutní prevalenci. On byl dost v mindráku z ženských, to bylo hrozné, my jsme se mu snažili nějak pomoci a on to vždycky zhatil. Jinak to byl rozkošný člověk, Zbyněk.

Jak ještě vzpomínáte na svého přítele Zbyňka Fišera?

P. S.: Jestli chcete slyšet Zbyňkovu charakteristiku, tak Zbyněk Fišer, to byl ortodoxní marxista, ale v jádru to byl nesmírný fašista. Ale to je špatný výraz, to není vystihující... Já jsem s ním svedl takových debat a mluvili jsme velice vášnivě o nacionálním socialismu. On měl na sobě takový vědecký punc, ten výraz fašista se na něj nehodí, ale v jádru takový byl. Byl to vynikající mistr ducha. My jsme se se Zbyňkem do sebe zamilovali, byli jsme kamarádi. Den co den jsme se viděli, konverzovali jsme, tak znám jeho každý krok. Zním jeho mentalitu, reakce. Tu atmosféru už dnes nelze „nadejchnout“. I když byla svým způsobem děsivá, člověk se na ni dnes dívá, řekl bych, s laskavým porozuměním, ale nebyla to sranda. Bondy je dnes odepsaná veličina, on má význam pro úzký okruh lidí, kteří ho znali, kteří dovedou ocenit tu jeho bytostnou substanci. Ale to je všechno.

3 Vybrané samizdatové edice

3.1 Co je samizdat

Samizdat, samizdatová, ineditní, neoficiální, druhá či paralelní literatura je literatura tajně psaná, množená a šířená. Slovo *samizdat* pochází z ruského *sam* (vlastní) a *izdatelstvo* (vydávání, vydavatelství) [Samizdat, 2010]. Jedná se o ironickou obdobu názvu sovětského Státního nakladatelství Gosizdat (Gosudarstvennoje Izdatelstvo). Termín samizdat vznikl v tehdejší Sovětském svazu, odkud se později rozšířil do celého východního bloku, vyjma Polska, kde se vžilo označení *druhý oběh*. Gruntorád definuje samizdat takto: „*To, co vzniklo za totality mimo cenzuru. Může to být leták, časopis, kniha, dvoustránkový fejeton, recenze, jde o to, aby to byl autentický dokument. Podmínkou je, aby to bylo rozepsané aspoň na několika kopiích. Když si někdo něco napsal do šuplíku a tam to leželo dvacet let, tak to samizdat není. Je to jen rukopis*“ [Balogh; Gruntorád, 2000, s. 8].

Texty, pocházející se samizdatových dílen, byly rozšiřovány v neoficiálním oběhu. Jejich počet byl omezený (především průklepovým papírem) a obsah různorodý. V Československu byl rozšířený samizdat beletristický, katolický, undergroundový, divadelní a trampský. Kromě monografií vznikla časem i řada samizdatových periodik, zvukových nahrávek či videozáznamů.

Samizdatovou činnost můžeme najít v dalších zemích, v nichž vládly nebo stále vládou totalitními režimy, tedy v Polsku, Maďarsku, Bulharsku, Rumunsku, Vietnamu, Číně a na Kubě. Československý samizdat byl odlišný tím, že zde vycházelo téměř vše, bez žánrového ohraničení či specifikace. Například v Polsku převažoval samizdat historický.

„*Situace českého samizdatu byla značně odlišná od okolních socialistických států. Zatímco například v Polsku vycházely samizdaty převážně politicky zaměřené, protirežimní, u nás se touto cestou distribuovalo velké procento tzv. čisté literatury, mnohdy naprosto nepolitické*“ [Nejedlý, 2001, s. 18]. Gruntorád osvětluje ještě další specifikum týkající se zakázaných autorů: „*Cenzurní důvody se zde nemusely vztahovat ke konkrétnímu dílu, byli zakázáni autoři, resp. všechna jejich díla, minulá (ta byla stažena z knihoven), i budoucí. Takto postiženi byli autoři i překladatelé, kteří se režimu jakkoli znelíbili, ať již politickými názory, emigrací či podpisem manifestu Dva tisíce slov, později i Charty 77... V březnu 1982 vydala Charta 77 neúplný seznam těchto zakázaných autorů, který čítal 230 jmen. Zakázaných autorů však bylo v Československu na 400*“ [Gruntorád, 2002, s. 10].

V předchozí kapitole byli představeni čtyři zástupci (skupiny, edice, sborníky), které lze považovat za jakési předchůdce samizdatového vydávání v Československu. „*Na našem území se první samizdaty objevily za protektorátu, další po únorovém převratu v roce 1948,*

k jejich rozvoji ale došlo až po sovětské okupaci v roce 1968. Zpočátku kolovaly na veřejnosti ve strojopisných opisech politické texty a nedostupné knižní tituly“ [Petruželková, 2009, s. 10]. Československou samizdatovou produkci lze datovat do období od roku 1972, kdy vznikla Edice Petlice Ludvíka Vaculíka, do roku 1989, respektive do listopadu 1989. Dále můžeme samizdat rozdělit na tituly vydané edičně a opisy vzniklé mimo edice. Ve výše zmíněném období 1972-1989 existovalo podle Hanákové na 88 samizdatových edic, uvedený výčet edic není konečný a z nových zjištění lze předpokládat, že jejich počet bude vyšší. [Hanáková, 1997, s. 5]. Mezi nejznámější a nejproduktivnější edice patřila již zmíněná Edice Petlice (1972-1989, 391 svazek), dále Edice Expedice Václava Havla (1975-1989, 277 svazků), Kvart Jana Vladislava (1975-1981), Krameriova expedice Vladimíra Pistoria (1978-1990), Česká expedice Jaromíra Hořce (1979-1990), Popelnice Jiřího Gruntoráda (1978-1989, 124 svazky). Paralelně s nimi vznikaly specializované edice, jako například filozofické Spisy Jana Patočky redigované Ivanem Chvatíkem (1977-1989, 27 svazků), nebo edice Alef (1982-1990) zaměřená na judaismus a redigovaná Jiřím Daníčkem.

Nejčastěji se samizdatová produkce šířila ve strojopisných kopiích (až 12 přes jeden průklepový papír), dále se používaly rozmnožovací stroje - cyklostyl nebo méně častý ormig (typický svým modrým tiskem) nebo costar. Ke konci 80. let se pak k rozmnožování používal xerox nebo počítačové tiskárny.

"Podle Františka Stárka byla potřeba doplňovat knihy grafikami a snažit se o jejich úpravu, doslova potřebou vlastní estetické sebezáchovy, stejně jako ji měly další výtvarné akce, bytové výstavy a kulturní samizdatové časopisy (Vokno, Spektrum aj.)." [Braunová, 2007, s. 38] Vzniklo několik edic, jejichž výtvarný doprovod působil jako jejich identifikační znak. V samizdatu se také šířily výstavní katalogy, jejichž samozřejmou součástí byla prezentace výtvarných děl.

Zřejmě nejlépe graficky a ilustračně vybavené byly knihy z edice Česká expedice, jejímž popisem se podrobně zabývá Braunová [Braunová, 2007]. Výtvarníci (např. Jiří Jirásek, František Gross, František Dvořák, Milan Albich a další) doprovázeli tituly originálními ilustracemi a grafickými listy, linoryty, litografiemi, lepty či suchými jehlami.

Specifickým čtvercovým formátem se vyznačovala edice Kvart. Pro publikace v rozměru 21 x 21 cm byla typická vazba do různobarevných tapet.

V jednotlivých titulech edice Pražská imaginace se často objevovaly ilustrace (Zdeňka Boušeho, Oldřicha Hamery, Karla Chaby, Josefa Jíry a dalších), grafické listy a fotografie (Pavla Váchy, Stanislava Tůmy, Milana Albicha). Edice Krameriova expedice se vyznačovala ilustracemi na předních deskách samizdatových svazků.

V samizdatu vznikaly taktéž autorské knihy¹⁸. Mimo tyto proslulé samizdatové edice se ilustrace prosadila také např. v hermetických textech a beletrii vydávané v edicích Vladislava Zadrobílka. Edice *Le la* vznikla jako tribuna pro tvorbu Surrealistické skupiny v Československu a vycházely v ní práce autorů tohoto surrealistického okruhu. Cílem editorů edice *Kde domov můj*, zaměřené na českou poesii, bylo zatraktivnit vydávané tituly, doplňovali tedy texty originálními ilustracemi, fotografiemi a grafikami.

V Edici *JUST, Ještě Umíme Sami Tvořit*, vyšel pouze jeden sborník pohádek a veršů, přesto je považován za jeden z nejdokonaleji ilustrovaných samizdatů. Objevily se v něm černobílé ilustrace rozmnožené xeroxem a čtyřbarevné sítotiskové ilustrace.

I mezi doposud méně známými samizdatovými edicemi a mimoedičně vydanými svazky lze z hlediska grafické výpravy nalézt zajímavé tisky.

3.2 Hermetické edice Vladislava Zadrobílka

Samizdatová ediční činnost spojená s postavou Vladislava Zadrobílka se na rozdíl od běžného samizdatu vyznačuje svým důkladným a pečlivým fyzickým zpracováním a též četnými edicemi - Zadrobílek vydával knihy ve čtyřech edicích a také několik svazků vydal mimoedičně. Ediční čtveřici tvoří:

- Edice *Dokument* - vyšlo zde 5 svazků, které byly určeny ke studiu pro přátele hermetismu: výklad *Physiologus*, sborník *Zlato času*, *Hieroglyfická monáda* Johna Dee, *Pýthagorás* Porfyria a Iamblicha, dvousvazkový *Hermetický triumf* od Saint Didiera.
- Edice *Symbolika hermetismu* - čítá dva svazky : *Obrazový atlas hermetismu* a *O Kamenu mudrců*.
- Edice *Trezor hermetismu* - nejobsáhlejší Zadrobílkova edice zahrnuje dvanáct titulů v osmi svazcích. Tato edice byla vydávána v duchu Zadrobílkova motto "Aby hermetická literatura nepřestala mluvit česky" [*Dějiny*, 2002a]. Vyšla zde zásadní díla hermetické literatury jako například *Hermes Trismegistos* Lasenice a Poimandrea, *Dvoudílná abeceda hermetismu*, Zadrobílkova *Skrytá stavba*, *Novum lumen chemicum* od Sendivogia a Philaletha či *Pět traktátů* (Paracelsus, Roger Bacon, Michael Sendivogius, Bernhard Trevisanus a Anonymus).
- Edice *Beletrie* - do této edice zařadil Zadrobílek texty mimo hermetismus a pocty svým oblíbeným autorům. Vyšla zde *Pocta Vladimíru Boudníkovi*, *Jsem absolutní*

---

¹⁸ Autor knihu v podstatě vydal vlastním nákladem - sám knihu napsal, svázal a případně též výtvarně vyzdobil. Tímto způsobem vytvořil několik titulů Pavel Zajíček, Petr Kabeš, Emil Juliš, Jiří Kuběna a další.

vůle Ladislava Klímy a také Váchalovy texty *Orbis Pictus aneb Doplnky k Jana Amose Komenského Světu v obrazech, Vademecum v erotiky soustech o luze a o buržoustech, aneb O krásu zájem, o Lásku, u rozmanitých mamlásků*, do té doby nevydaných *Sedm textů Josefa Váchala*, faksimilovaný *Nový kalendář tolerancí na rok 1923 aneb Rokodník, ve kterém na každý den nějaký bludař neb jiná pozoruhodná a znamenitá osoba a svátek vynajíti se může*.

Jak vyplývá z obsahu jednotlivých edic, nejvíce vydával Zadrobílek hermetickou literaturu (včetně kabaly) předních hermetických myslitelů, dále zde vyšly faksimile textů a do té doby nevydané texty Josefa Váchala¹⁹, texty z pozůstalosti Ladislava Klímy, pocta Vladimíru Boudníkovi a pocta Vítězslavu Nezvalovi v podobě jeho sbírky *Sexuální nocturno*.

Podle Rouse Zadrobílek započal samizdatové vydávání v roce 1979 svazkem *Tajemství katedrál* od Fulcanelliho. „Znale publikuje od začátku, to je od roku 1979, základní texty od původních děl až po jedinečné komentáře, jako je třeba dílo Fulcanelliho, jehož významné *Tajemství katedrál* bylo prvním svazkem soustavné a stále se rozšiřující nakladatelské vášně“ [Rous, 1991, s. 8]. Samizdatem vydával knihy až do roku 1989, na tuto činnost navázal přímo v roce 1990 založením nakladatelství Trigon, kde následně publikoval ty tisky, jež před sametovou revolucí nestihl vydat. Samizdatová činnost Zadrobílkova tedy probíhala v letech 1979 až 1989. Zadrobílek sám nicméně své samizdatové období vymezuje lety 1977-88²⁰.

Tisky ze Zadrobílkových edic se také vyznačují nezvykle vysokým nákladem, který někdy dosahoval přes 150 kusů. Zadrobílkovy tisky dosáhly takové kvality částečně také proto, že byly tištěny ilegálně v oficiálních tiskárnách - v tiskárně tehdejšího Úřadu předsednictva vlády v Lazarské ulici, v tiskárně Dětského domu u nakladatelství Albatros a v České tiskové kanceláři [Dějiny, 2002a]. S tím souvisí také tehdy v samizdatových publikacích nestandardní používání křídového papíru a barevných tisků. Zadrobílek knihy sám vázal ve sklepě, často tvořil několik různých vazeb pro různé přátele. Některé tisky byly ručně kolorované členy Zadrobílkovy rodiny [Dějiny, 2002a].

Podle Zadrobílka byla hermetická literatura provázána s obrazem již v dobách středověku a ještě před ním. V samizdatovém pojetí tomu bylo také tak - tisky vydané Zadrobílkem byly zdobeny ilustracemi, obsahovaly fotografie, případně faksimile nebo vybrané Váchalovy dřevoryty. Zadrobílek je v mnoha svazcích autorem jejich grafické úpravy a sám také vybíral ilustrace do svých tisků. Několik svazků zdobí výtvarné práce současných malířů Karla Nepraše, Vladimíra Kokolii, vyšla zde také samostatná kniha kreseb Michaela Rittsteina.

¹⁹ Viz Obr. č. 14.

²⁰ Srovnej s [Kam až došel, to tam našel, 2009, s. 2].

Sborník *Zlato času* byl současně vydán jako 12. svazek Studijních materiálů a dokumentace Surrealistické skupiny v Československu.

3.2.1 Výtvarníci Zadrobílkových edic

Vladislav Zadrobílek (* 14. 11. 1932), básník, prozaik, hermetik, jeden ze zakládajících členů hudební skupiny Žabí hlen, antikvář a nakladatel. Používal a používá pseudonymy D. Ž. B., D. Ž. Bor, V. Z. nebo Vladimír Kuncitr. Sám se vždy považoval spíše za výtvarníka než za spisovatele. „*Výtvarná a literární činnost V. Zadrobílka je ovlivněna především surrealismem a hermetismem (zde je důležité zdůraznit obor alchymie; je mimo mnoha dalších autorem knih O kameni filosofů, Alchymická tvrz, Zrcadlo alchymie, Abeceda stvoření, Obrazový atlas hermetismu, ...). Byl členem výtvarné skupiny Kroky. Spolupracoval mj. s Josefem Vyleťalem, Mikulášem Medkem, Janem Švankmajerem a členy Konfrontace II., Alešem Veselým, Andrejem „Nikolajem“ Stankovičem, Jiřím Daničkem, Karolem Sidonem, Lily Sekytovou-Císařovskou, Vratislavem Brabencem, Michalem Rittsteinem a dalšími*“ [Germaister, 2009, s. 5]. S výtvarníky Neprašem a Kokoliou, jejichž kresby použil v tiscích *Zadrhlo a Jsem absolutní vůle*, se seznámil v antikvariátu v Dlážděné ulici, který tehdy sloužil také jako místo pro setkávání různých neoficiálních skupin či jednotlivců i z undergroundu. [Dějiny, 2002a].

Karel Nepraš (2. 4. 1932 - 5. 4. 2002), malíř, sochař, jeden ze zakládajících členů skupiny Šmidrové, kdysi ředitel Křížovnické školy čistého humoru bez vtipu, byl významným spoluvůrcem výtvarné podoby samizdatu. Jeho malířská kariéra se započala už v 50. letech a váže se ke skupině Šmidrové²¹. Neprašovo kreslířské dílo bylo úzce provázáno s jeho pozdější sochařskou tvorbou. „*Byl koneckonců zakladatelskou osobností české grotesky jako specifické domácí kategorie. Ke grotesce se dostal přes literaturu a kreslený humor, jehož byl mistrem. Jeho humor byl černý a šibeniční, využíval náznaků a polopatičnosti, jak se mu právě hodilo. Zajímala ho absurdita každodenního života, existenciální rozměr, nevyhnutelnost tragédie, uklouznutí na banánové slupce*“ [Vítková, 2008, s. 3].

V šedesátých letech se věnoval figuraci, během normalizačních let tvořil v ústraní a věnoval se restaurování. Po pádu komunistického režimu se věnoval zejména sochařství. Sochy vytvářené v duchu minimalismu bez dekorativních prvků odkazují k předchozí kresebné tvorbě.

---

²¹ Skupina byla založena 19. prosince 1954. Šmidrové byli ovlivněni dadaismem, vyznačovali se břitkou satirou, situačními gagy a všeobecně je charakterizovala „divnost“.

V Zadrobílkově edici Beletrie doprovodily Neprašovy reprodukce kreseb Zadrobílkovo *Zadrhlo* z roku 1983²². Bylo zde použito zejména kreseb ze 70. let, ze šmidrovského období, tudíž příznačně „divné“. V samizdatu byl Nepraš zastoupen svými ilustracemi v několika sbornících (podobně jako Rittstein). Lept „Špekáček“ z roku 1980 se nachází jako jedna ze čtyř výtvarných příloh v malé antologii poesie a výtvarného umění *Betlém 1980*, jedná se o vlepený číslovaný originální lept. V katalogu výstavy *Lidový dům Praha Vysočany* z roku 1987 se nachází jedna Neprašova kresba. Na výstavě se představilo třicet autorů, přičemž výběr prací k výstavě byl ponechán na autorech výstavy. Jiří Šetlík se v *Cestách po ateliérech* věnuje v úvaze *Odvrácená podoba člověka* (K. Nepraš-H. Půkrábková-K. Pauzer) Neprašovým sochám i kresbám.

Neprašovo sochařské dílo je v samizdatových publikacích zastoupeno více než jeho kresby. V samizdatovém sborníku *Sedmdesát pět* je Nepraš prezentován sochou „Přepadení králíkárný“ (hliník, železo, dřevo) z roku 1972. Tři sochy z let 1969-1982 se objevily ve sborníku 78/1985. Ve sborníku *Opatov 1989* (vyd. KS Opatov) je zastoupen jednou ukázkou na katalogovém listě, autorkou stati o jeho sochařské tvorbě je Madgalena Juříková.

Michael Rittstein (* 17. 9. 1949), malíř, grafik, ilustrátor, vedoucí ateliéru malířství na AVU. Po studiích na Střední odborné škole výtvarné Václava Hollara v Praze vystudoval v letech 1968-1974 AVU u prof. Arnošta Pandrlíka. V roce 1987 založil volné seskupení 12/15 Pozdě ale přece, je členem SVU Mánes.

Rittsteinovo dílo kreslířské úzce souvisí s jeho malbou. Kresby se vyznačují fantaskní alegorií, karikaturní figurou, expresivním výrazem. Impulsivně zaznamenávané detaily, předměty, myšlenky jsou realizovány v ucelený kresebný záznam. Tato Rittsteinova tvorba vytváří dojem deníkových záznamů. „Kresby vznikají v rychlém sledu, spontánně, v krátkém časovém úseku. Kreslířský rukopis je velkolepý, ale přitom klasicky prostý, přičemž většinou se tyto práce pohybují v magnetickém poli lehké intelektuální ironie. Trefně vybraný ikonografický (symbolicko-obsahový) atribut jim pomáhá vyladit zvláštní strunu zvažnělé komičnosti, stávající se živou vodou ironického samoznaku“ [Tetiva, 2007, s. 388]. Tak vznikaly kresby tušové i barevné (kvaš, pastel). Mezi časté motivy v jeho díle patří technické přístroje do domácnosti, jako vysavače, ledničky, televize apod. Často nutí své postavy, aby splynuly s technickým prostředím jako jeho součást. Ústředním motivem figurálních výjevů je dvojice – muž a žena. Typická je také groteskní metafora, tvořil tzv. „lokální historky“, které také vyšly souborně v Zadrobílkově edici Beletrie²³.

---

²² Viz Obr. č. 15.

²³ Viz Obr. č. 16.

„V roce 1984 Rittstein vydává bibliofilii kvalitních reprodukcí tužkových kreseb, doplněných několika barevnými sitotisky. Sadistické příběhy z domácího prostředí jsou většinou rozvedeny jako obrázkový seriál. Zíráme tu na oběšence, muže vytrhávajícího si vlasy, běsnící ženský akt vznášející se s pomocí křídel nad zemí, na dítě skákající otci po hlavě tak urputně, až nechá za sebou jen otcovu mrtvolu. Jiné dítě se proměňuje v kaňku jakési příšery, žena zatlouká muže do země palicí, do televizoru kdosi zasekl sekeru a tak podobně... Krutá fantazijní metafora funguje jako karikující zesilovač. Rittstein přímo navazuje na předchozí generaci (Nepraš, Sion, Načeradský), a sám zase předznamenává mladší autory, nastupující v osmdesátých letech (Kokolia)“ [Kříž, 2004, s. 8].

Rittstein publikoval svoje kresby nejenom v samizdatu, ale také oficiálně ilustroval knižní publikace (do roku 1989 sedm titulů), jako ilustrátora jej tedy můžeme označit za představitele tzv. šedé zóny.

Ilustrace v oficiálně publikovaných titulech jsou úzce spjaté s textem. Ať je to *Tanec na stožáru* Otakara Batličky (vyd. Albatros 1979, propracované cestopisné ilustrace/kresby, bez expresivního výrazu jaký je u Rittsteina zvykem), *Hra na diagnózu: novely* Julije Krelina (vyd. Lidové nakl. 1982, černobílé kresby z nemocničního prostředí), sbírka básní *Samoobsluhy* Jana Slámy (vyd. Profil 1985) či *Hauři* Stanislava Váchy (vyd. Práce 1987, ilustrace na frontispisu ve stylu sci-fi). Volná inspirace verši je patrná u titulu *P. F.: kniha veršů* Michala Černíka (vyd. Čs. spisovatel 1984, také typické černobílé kresby s figurálními motivy). Zřejmě nejpůsobivější Rittsteinovy oficiální knižní ilustrace lze nalézt ve dvou titulech vydaných roku 1989 - *Psí srdce* Michaila Bulgakova (vyd. Odeon, barevné ilustrace výstižně doplňují textem, typické expresivní figurální a též animální motivy působí efektně) a *Podzemní řeka* Vlastimila Vavřína (vyd. Středočeské nakladatelství a knihkupectví, zde je patrná vazba na vodní živel, kresby jsou vyvedeny v odstínech modré barvy).

V samizdatu se s Rittsteinem můžeme setkat ve výstavních katalozích a v souborném vydání jeho kreseb. Stejně jako Nepraš byl Rittstein zastoupen v samizdatovém sborníku 78/1985, a to kresbami „Aktuality“, „Sólo I“ a „Levitace našikmo“ z let 1982-83. Serigrafie s milostným aktem z roku 1980 nazvaná „Po přechodu“ se objevila v malé antologii poesie a výtvarného umění *Betlém 1980*, kde se stejně jako u Nepraše jednalo o originální číslovanou kresbu.

Na výstavě *Opatov 1986* vystavil Rittstein své kresby a v katalogu se objevily dvě z nich. Jednou malou kresbou je zastoupen v katalogu výstavy *Lidový dům Praha Vysočany* (1987). V katalogu výstavy *Kresba – grafika: Hvězda 1981* byl publikován jeden list Rittsteinových tužkových skic z roku 1980. Jsou tu dva krátké příběhy z rodinného života, na jedné je

znázorněna manželská hádka končící napíchnutím manžela na nože, v druhém příběhu žena škrtní muže u televize, v kuchyni a na chodbě. V dalším výstavním katalogu *Kresby* byl Rittstein zastoupen kresbou „V koupelně“ z r. 1979. Na výstavě s názvem *Architekti, malíři a sochaři v ÚMCH* vystavil cyklus kreseb (tužka a pastelky na papíře) - čtyři příběhy „Předávání zkušeností“, „Kymácení“, „Údery do hlavy /Ruce v kapsách/“ a „Psi“. V samizdatové xerokopii katalogu však ukázky nenajdeme.

Vladimír Kokolia (*27. 11. 1956), malíř, vedoucí pedagog ateliéru experimentální grafiky na AVU. Vystudoval čtyři roky grafiky na SUPŠ v Uherském Hradišti a šest let malířství u prof. Jana Smetany na AVU. V roce 1990 se stal prvním laureátem ceny Jindřicha Chaloupeckého. Jako jediný československý umělec byl v zastoupen na světové přehlídce současného umění Documenta 1992.

Během vojenské služby postupně vznikly cykly kreseb „Menší cyklus“ a „Větší cyklus“ (celkem několik set kusů) zobrazujících absurdní až groteskní situace. Převážnou část svého grafického díla Kokolia vyryl v lednu 1984. Postupem let jeho malba vyústila v originální mytologii.

„Nikdy se mi nedařilo pěkně malovat, tak, aby se to všem líbilo... I na mých kresbách mě překvapilo, jak populární odezvu získaly v polovině osmdesátých let, ačkoliv byli morbidní a tahal jsem je z toho nejsubjektivnějšího bahna. Koncem osmdesátých let se ten druh imaginace, z kterého mé kresby vznikaly, najednou stal veřejným vlastnictvím; všechno to morfování, proměny, kdy z jednoho člověka roste nějaká jiná potvora, se naučily počítače a stalo se to běžnou přísadou ve filmech“ [Klusáková, 2005, s. 27].

Pro trojici Kokolia, Rittstein a Nepraš je charakteristický individuální malířský výraz. Nepraš se vyznačoval „divnými“ groteskními kresbami, Rittstein lokálními historkami z běžného života připomínajícími komiksové příběhy a Kokoliově se v osmdesátých letech podařilo vytvořit nezaměnitelný vlastní malířský styl.

Osm Kokoliových kreseb doprovodilo text Ladislava Klímy *Jsem absolutní vůle*, jenž vyšel v Zdrobákové edici *Beletrie*²⁴. Zdrobáček označil souhru textu a ilustrace za kongeniální [Dějiny, 2002] Mimo tento počín realizoval Kokolia kresbu na obálce sborníku poesie *Dnem bazénu*, kam přispěl i povídkou *ÚAN*. Dále navrhl obálku k titulu Vladimíra Marka *Hudba jinak* a mimoedičně vyšel ještě jeden plakát formátu A3 obsahující 111 Kokoliových kreseb. Také se zúčastnil výstavy *Opatov 1989*, ale v katalogu zastoupen nebyl.

---

²⁴ Viz Obr. č. 17.

3.2 Samizdatová činnost Surrealistické skupiny v Československu - edice *Le la*

Po roce 1970 se utvořila kolem Vratislava Effenbergera skupina surrealistů, která zhruba od poloviny sedmdesátých let přijala označení Surrealistická skupina v Československu, doplněk „v Československu“ měl evokovat celorepublikovou účast surrealistů, nikoliv tedy pouze pražských. Ve skupině působilo kontinuálně asi deset umělců, v průběhu let se připojovali krátkodobě ještě další²⁵. Mezi stálé „členy“ patřili zakladatel skupiny Vratislav Effenberger, Eva a Jan Švankmajerovi, Martin Stejskal, Emila Medková, Alena Nádvorníková, Ludvík Šváb, František Dryje, Jiří Koubek, Albert Marenčin, Karol Baron. Krátkodobě ve skupině působili Juraj Mojžíš, básník Josef Janda od r. 1984, teoretik Ivo Purš od r. 1985 a fotograf Jakub Effenberger od r. 1987.

Podle Nádvorníkové měla samizdatová činnost skupiny tři podoby [*Dějiny*, 2002b].

- Strojopisné sborníky - jednalo se o studijní materiály určené pro interní potřeby skupiny, většinou to byly překlady z francouzštiny, celkem zde vyšlo okolo dvaceti titulů v nákladu 2 x 6 kopií, tedy 12 kusů.
- Tištěné sborníky - vznikaly na základě diskuze při pravidelných schůzkách. Z diskutovaných témat bylo jedno vybráno jako ústřední téma pro následující číslo sborníku. Téma se rozpracovalo do částí, které si členové skupiny rozdělili a jednotlivě zpracovali. Pro každé číslo byl zvolen jeho redaktor. Podle Dryjeho sborníky nebyly nikterak uzavřené. [*Dějiny*, 2002b] Výbor z jednotlivých tištěných sborníků vyšel pod názvem *Otevřená hra*. Všechny tištěné samizdatové sborníky skupiny vyšly pod fiktivním označením Le La BP 1211 Genève 3. Coopérative d'Impression Nouvelles. [Nádvorníková, 1995, s. 123]
- Katalogy výstav - vyšly zde katalogy jak výstav uskutečněných (i když pouze v ateliérech), např. v roce 1974 v ateliéru Jana Švankmajera či v roce 1979 *Přízraky a fantomy* v ateliéru Martina Stejskala, tak i katalogy tzv. „ideálních výstav“, neuskutečněných, jako *Sféra snu a Proměny humoru*.

Podobně jako tisky vydané V. Zadrobílkem se i publikace surrealistické skupiny tiskly tajně, a to v tiskárně v Karmelitské ulici v Praze. Dle Stejskala se balíky vytištěných knih házely z 1. patra zadního traktu tiskárny a jejich převzetí tak bylo poněkud dobrodružné. Stejskal ještě dodává, že sazba tištěných sborníků nebyla obyčejná a tvořili ji sami účastníci skupiny. [*Dějiny*, 2002b]. Texty, které měly jít do tisku, se nejprve napsaly na psacím stroji, nad přípravou strojopisných podkladů pro tisk pak členové skupiny trávili i několik nocí

---

²⁵ Viz Obr. č. 18.

rozstřiháváním řádků a lepením na čistý papír, z něhož se pak vyrobily tiskařské štočky. Kromě těchto štoček s textem se používali také obrázkové štočky.

Název Le la, jak uvádí Stejskal, měl předobraz ve skutečně existující švýcarské skupině pojmenované podle básnické sbírky André Bretona. [Dějiny, 2002b]. Tato skupina vydávala svůj časopis, knihy, pořádala výstavy a mimo jiné vydala také malý sborník prací Surrealistické skupiny v Československu - k jejich dílu se švýcarská skupina Le la dostala prostřednictvím výstavy konané ve Švýcarsku. Po dohodě s původní skupinou Le la pak česká surrealistická skupina mohla používat jejich značku a adresu ve svých publikacích.

Na případu surrealistického básníka Pavla Řezníčka, který měl zájem stát se členem Surrealistické skupiny v Československu, lze dokumentovat „výlučnost“ skupiny. Na své odmítnutí zareagoval vydáváním samizdatového časopisu *Doutník*. Jeho spolupracovníci byli Jan Gabriel, patřil k nim také básník Karel Šebek.

3.2.1 Autorský okruh Surrealistické skupiny v Československu

Vratislav Effenberger²⁶ působil v Surrealistické skupině již v poválečném období a podílel se na vydávání ineditních sborníků *Znamení zvěrokruhu* a *Objekt 1-5*, jak bylo uvedeno v kapitole o předchůdcích. V edici Le la vyšel jeho výbor básní *Lov na černého žraloka*. Podílel se na sbornících *Proměny humoru*, *Opak zrcadla* a *Otevřená hra*.

Eva Švankmajerová (25. 9. 1940 - 20. 10. 2005) malířka, filmová výtvarnice, básnička a prozaička. V edici Le la vyšla její sbírka básní *Jeskyně Baradla*, kterou doprovodily reprodukce jejích obrazů, dále titul *Desátý dům* také s vlastními ilustracemi²⁷ a sbírka básní *Samoty a citace* s výtvarným doprovodem Martina Stejskala. Podílela se na sbornících *Proměny humoru*, *Opak zrcadla* a *Otevřená hra*.

Jan Švankmajer (* 4. 9. 1934) malíř, grafik, animátor, filmový výtvarník, scénograf, režisér. Podílel se na všech třech skupinových sbornících.

Emila Medková²⁸ se k Surrealistické skupině v Československu připojila po smrti svého manžela Mikuláše Medka. V samizdatu uplatnila své fotografie například na kombinované vazbě titulu *Let let* Bohumily Grögerové a Josefa Hiršala vydaného v Krameriově expedici. Spolu s Janem Ságlem doprovodila fotografiemi publikaci *Obrazy* Václava Boštíka a rovněž *Obrazy z let 1939-83*, kde s Medkovou spolupracovali Hana Hamplová, Karel Kuklík a opět Jan Ságel. *Koláže. Objekty. Kresby* Adrieny Šimotové doprovodila Medková svými fotografiemi, tentokrát za spolupráce Jana Bartoška, Jiřího Kučery a Karla Kuklíka. Výběr z jejího díla pod názvem *Emila Medková : fotografie* vyšel v edici Jazzpetit.

²⁶ Biografické údaje viz v podkapitole 3.3.1 Autorský okruh Surrealistické skupiny.

²⁷ Viz Obr. č. 19.

²⁸ Biografické údaje viz též v podkapitole 3.3.1 Autorský okruh Surrealistické skupiny.

Alena Nádvorníková (* 12. 11. 1942), výtvarnice, výtvarná teoretička a kritička, básnířka. Taktéž se podílela na třech skupinových sbornících, dále je autorkou komentářů k titulům *Desátý dům* Evy Švankmajerové, *Koláže* Alberta Marenčina, *Jiří Načeradský. Akvarely. Kresby, Kresby Františka Ronovského, Malování Františky Kudelové, Zjištěné polohy* Martina Stejskala, revidovala překlad *Arkánu 17* André Bretona a v samizdatu také vyšly její *Kresby (1976-1981)*.

Martin Stejskal (* 19. 2. 1944), malíř, autor surrealistických her, filosofických spisů a televizních scénářů. Kromě podílu na již zmíněných třech sbornících, publikoval v *Le la* výběr z vlastní tvorby z let 1971-84 a zároveň katalog výstavy *Zjištěné polohy*. Samizdatově také vyšly jeho ilustrace k některým dílům Pavla Řezníčka, např. *Sako, Zrcadlový pes, Orel lopatou nabírá kukuřici, Halitótis* a k souboru básní Karla Šebka *Ruce vzhůru* (vedle Stejskalových ilustrací obsahuje výběr i Šebkovy koláže).

František Dryje (* 9. 10. 1951), surrealistický básník, prozaik, esejista, autor koláží.

Jiří Koubek (* 1950), básník, surrealista. Podílel se na sbornících *Proměny humoru, Sféra snu, Opak zrcadla*.

Karol Baron (13. 9. 1939 - 29. 2. 2004), malíř. V českém samizdatu publikoval pouze v rámci edice *Le la* stejně jako Ludvík Šváb (1924-1997), psychiatr, autor scénářů a libret, jazzový hudebník, a Albert Marenčin (* 26. 7. 1922), výtvarník, básník, prozaik, esejista, dramaturg, scénárista, překladatel. Marenčin vydal ještě vlastním samizdatovým nákladem básně a eseje *Návraty na Muráň: výběr z tvorby 1977-1987*.

3.2.2 Bibliografie edice *Le la*

Následující bibliografie edice *Le la* doplňuje soupis zpracovaný J. Hanákovou v roce 1997 pro Národní knihovnu [Hanáková, 1997, s. 312].

BRETON, André. *Arkan 17*. Překlad Zbyňka Havlíčka revidovala Alena Nádvorníková. [Praha] : Surrealistická skupina v Československu, [1982]. 97 s. Studijní materiály a dokumentace, sv. 4. Plátěná vazba.

Dílo Karla Hynka : poesie 1941-1952 : soubory 1945-1952 : písně, povídky a články. Sestavil [Vratislav Effenberger]. Praha : Surrealistická skupina v Československu, [1981]. 323 s. Studijní materiály a dokumentace, sv. 2. Plátěná vazba.

EFFENBERGER, Vratislav. *Lov na černého žraloka : výběr z básní 1940-1980*. Ilustrace na obálce Eva Švankmajerová. Praha : *Le la*, 1980. 94 s. Černobílý oboustranný tisk, na zadní straně obálky uvedeno jako místo vydání Genève.

MARENČIN, Albert. *Koláže*. Komentář Alena Nádvorníková. [Praha] : Le la, [po 1983]. [6] s. Obsahuje soupis výstav a ilustrací A. Marenčina. Černobílý oboustranný tisk.

MARENČIN, Albert. *Nikdy : spovede a vyznania*. [Praha] : Le la, [1985]. 116, [3] s. Černobílý oboustranný tisk.

Opak zrcadla : surrealistická poesie : antologie tvorby Surrealistické skupiny v Československu 1980-1985. Editoři Jiří Koubek a Jan Švankmajer. [Praha] : Le la, [1986]. 242 s. Na přední straně obálky koláž Karola Barona, obsahuje koláže, fotografie a ilustrace členů Surrealistické skupiny, na zadní straně obálky uvedeno místo vydání: Genève. Černobílý oboustranný tisk.

Poesie Benjamina Péreta. Z franouzských originálů přeložil Vratislav Effenberger. [Praha] : Surrealistická skupina v Československu, [198-]. 303 s. Studijní materiály a dokumentace, sv. 12. Obsahuje seznam vydaných svazků edice Studijní materiály a dokumentace.

Proměny humoru : tematická expozice Surrealistické skupiny v Československu. Editoři [Vratislav Effenberger a Martina Stejskal]. [Praha] : Le la, [1984]. 32 s. Na přední straně obálky nalezený objekt V. E., na zadní straně obálky chronologický přehled skupinové činnosti a uvedeno místo vydání: Genève. Černobílý oboustranný tisk.

Sféra snu : dokumentace. Sestavil [Ludvík Šváb]. [Praha : Le la, 1983?]. [37] s. Dokumentace nerealizované výstavy. Rozmnoženo fotograficky, zelená plátěná vazba s nalepeným štítkem.

Sféra snu : tematická expozice Surrealistické skupiny v Československu. Sestavil [Albert Marenčin]. [Praha : Le la], 1983. 32 s. Oboustranný ofsetový tisk, obálka bílý karton s tiskem, na zadní straně obálky uvedeno květen-červen 1983.

STEJSKAL, Martin. *Zjištěné polohy : výběr z tvorby 1971-1984*. [Praha : Le la], 1985. 16 s. Obsahuje soupis autorových aktivit (výstavy) a chronologii realizovaných cyklů 1971-1984. Černobílý oboustranný tisk.

ŠVANKMAJEROVÁ, Eva. *Desátý dům*. [Praha : Le la], 1982. [22] s. Obsahuje koláže autorky, biografické údaje a soupis výstav. Černobílý oboustranný tisk.

ŠVANKMAJEROVÁ, Eva. *Jeskyně Baradla*. Praha : Le la, 1981. [54] s. Obrazová příloha obsahuje reprodukce obrazů autorky. Černobílý oboustranný tisk, vazba lesklý karton s reprodukcí, na zadní straně obálky uvedeno místo vydání: Genève.

ŠVANKMAJEROVÁ, Eva. *Samoty a citace*. Ilustrace a obálka Martin Stejskal. Praha : Le la, 1987. 56 s. Tištěno oboustranně, na zadní straně obálky uvedeno místo vydání: Genève.

Zlato času : surrealismus a hermetismus. Sestavil [Martin Stejskal]. [Praha : Vladislav Zadrobílek, 198-]. 214 s. Dokument, sv. 5. Obsahuje dvě přílohy na křídovém papíře a výběrovou bibliografii, v tiráži uvedeno: Tento sborník je současně 12. svazkem Studijních materiálů a dokumentace Surrealistické skupiny v Československu. Černobílý oboustranný tisk, vazba béžový karton s vínovým tiskem.

3.2.3 Sborník Proměny humoru

Dalším skupinovým samizdatem je sborník *Proměny humoru* (1984), který obsahuje ilustrace, fotografie, objekty, dvě hry a fragmenty textů. Autorsky se na sborníku podílel okruh členů surrealistické skupiny z roku 1984. Přestože ve sborníku není uveden obsah, je patrné, že celek je rozdělen do dílčích částí, jakýchsi kapitol, které se zabývají jednotlivými aspekty humoru (Humor a erotika, Humor a strach, Magické aspekty apod.). Zpravidla každá část obsahuje fragment textu a několik ilustrací.

Na obálce se nachází nalezený objekt V. Effenbergera (šroub)²⁹, na vnitřní straně obálky Stejskalova ilustrace *Perpetuum debile I* (1983), následuje úvodní stať *Proměny humoru* autorské dvojice Effenberger - Stejskal. V tomto textu rozvádějí, co pro ně humor znamená. Humor považují za aktivní a funkční vztah člověka ke skutečnosti, která se snaží člověka „domestikovat v pasivním ustájení“.

„Tento základní sebeobranný reflex udílí humoru jeho dialektickou povahu a ta jej spojuje s imaginací, čímž se liší od konsumního veselí, zaslíbeného duchamorné prázdnotě. Takto pojatý humor je nejen spjat s dobou, na niž reaguje, ale i s určitými psychosociálními a psychoideologickými systémy, které diferencují danou společnost a působí rovněž diferenciaci komična“ [Proměny, 1984, s. 1].

První kapitola, *Automatismus vise a vytváření*, obsahuje stať Dryjeho *Ambivalentní symboly* (1983). Následuje ilustrace Nádvorníkové „Významná událost“ (1977), báseň Josefa Jandy *A vždy nejprve na půl*, Nádvorníkové ilustrace „Uvnitř a vně“ (1978) a „Přátelská rozmluva ve vlastním živlu“ (1975).

Kapitola *Humor a hra* zahrnuje dvě Baronovy ilustrace „Z cyklu Nosatci“ (1982), Dryjeho stať *Povaha hry* (1985) a Švankmajerovu ilustraci „Prázdniny“ (gestická báseň, 1983).

V kapitole *Humor a erotika* je obsažen Dryjeho text s ilustracemi Švankmajerové „Švédská zem mého bratra“ (1981), fotografie Medkové „Každá věc má svůj háček“ (1975) a jedna Marenčinova koláž.

---

²⁹ Viz Obr. č. 20.

Kapitola *Humor a strach* je uvedena fotografií Medkové „Strašidla“ (1979). Ilustrace Švankmajerové „Svátek opic“ (1980) doprovází fragment jejího textu *Jeskyně Baradla* (1982).

V kapitole *Druhotná vidění* se objevila fotografie Medkové „Šebestián“ (1977) a text *Tělo v Alpách* od Švankmajerové (1974).

Další kapitola, nazvaná *Magické aspekty*, je uvedena „Rohlíkem“ M. Stejskala (1980), pokračuje Stejskalovou ilustrací „Starosti celého světa“ (1981) doplňující text Jiřího Koubka *Humor a magické myšlení* (1984). Tato kapitola obsahuje jednostránkovou podkapitulu *Imaginární podoby* s fotografií Medkové „Nezval“ (1978) a Effenbergerovu koláž „Imaginární portrét L. Š.“ (1977).

Kapitolu *Otisk tlaku doby* uvádí Dryjeho text, následují dvě ukázky ze Švankmajerova filmu „Možnosti dialogu“ (1982). Za fragmentem Effenbergerova textu *Život za tři facky* (1980) o tuzexové hračce Murderer následuje Stejskalova ilustrace „Malé vápno“ (z cyklu *Přímé přenosy*, 1982). Švankmajerová do této kapitoly přispěla ilustrací „Emigrace“ (1981) a Janda úryvkem z normy *ČSN 41 8515 Slinutý karbid 18 515 H1*. Dále je zde obsažena fotografie Medkové „Loutkové divadlo“ (1977) a Stejskalova ilustrace „Až do morku kostí“ (z cyklu *Varianty strachu*, 1981). Kapitulu zakončuje Marenčinova stať *Objektivní humor prostřednictvím analogie* (1984).

Kapitola *Skryté obsahy (nalezené zobrazení)* začíná statí Švába *Humor za tím druhým rohem* (1984) a Effenbergerovou ilustrací „Muž konsumní společnosti“ a „Žena konsumní společnosti“ (obě 1982).

Následující kapitola, *Objektivní humor*, zahrnuje dva krátké články z Lidové demokracie (o hromadné sebevraždě velryb v Africe a o dopadení krále egyptských zlodějů) ze dne 25. 8. 1981 vybrané Effenbergerem. Doplnují je výstřižky obrázků z novin - „Taťána Kazankinová, nejlepší sportovkyně světa“ (E. Š. - Eva Švankmajerová), „Na číhané“ (V. E. - V. Effenberger), „Vojáci jsou malované děti“ (M. S. - Martin Stejskal), „Překročení plánu“ (J. J. - J. Janda). Stať o nalezených objektech a ready-made Martina Stejskala *Proč kýchá?* (1984) je doplněna objekty „Pocta Barrandovi“ (M. Stejskala), „Rajcovjác“ (Zemědělský nástroj - nález V.E. - V. Effenbergera), „Taktilní pokličky“ Jana Švankmajera a „Ještě ze strany“ (Z reklamního prospektu nástrojů jihočeské výroby - nález J. K. - J. Koubka) a krátký příspěvek E. Švankmajerové o taktilním kuchyňském náčiní jakožto prostředcích nového erotismu (E. Š. 1978). Následuje Effenbergerovo pojednání *Surracionalita v imaginativním humoru* (1984).

V závěru sborníku jsou otištěny dvě surrealistické hry. První je hra *Surrealistická experimentace, jedním uchem dovnitř* s námětem Jana Švankmajera z roku 1984, kde

interpretační předlohu vytvořil kreslený vtíp vystřižený z oficiálního humoristického tisku s podtextem: „Jedním uchem dovnitř...“ (Účastníkům byl znám pouze podtext, nikoli kresba). Pravidla hry určila vytvořit k danému textu „Jedním uchem dovnitř“ vlastní obrázek (kresbu, koláž, náleží), který by měl podle autora humornou povahu. Hra byla realizována v roce 1984 za účasti Barona, Dryjeho, Effenbergera, Koubka, Marenčina, Medkové, Nádvorníkové, Stejskala, Švába a Švankmajerových. Text doprovází koláže Marenčina a Effenbergera a kresba Švankmajerové.

Dále následuje kolektivní hra *Potřeba příběhu* s námětem Effenbergera a Stejskala, realizovaná na podzim roku 1983 za stejné účasti jako u předchozí hry. „*Účastníci hry interpretovali nezávisle na sobě pět čtveřic kreslených "comics" M. Stejskala. Cílem bylo vytvořit příběh ve formě "balónků" či podpisků pod jednotlivé obrázky, při respektování sledu předloh. Ukázka je výběrem ze závěrečné části*“ [Proměny, 1984, s. 30].

Na vnitřní straně zadní obálky lze nalézt teoretické rozlišení čtyř druhů humoru podle Surrealistické skupiny v Československu - jedná se o tzv. absolutní komiku, absurdní humor, černý humor, objektivní humor. Na vnější straně zadní obálky se nachází chronologický přehled skupinové činnosti.

3.3 Edice Kde domov můj

Tato edice založena roku 1978 a redigována Antonínem Petruželkou, jenž v ní také publikoval pod pseudonymem Antonín Petr [Hanáková, 1997, s. 303]. Na redakci edice se od přelomu 70. a 80. let podílel také Vratislav Färber.

Edice publikovala tituly v řadách, mimo uvedené řady vyšly v roce 1988 dva tituly - Zápisy Františka Daniela Mertha a Frc : překlady a překrady Ivana Wernische.

- Řada A. Básníci bez publika - nejobsáhlejší řada s mottem K. H. Máchy „Mluvte, ať vás vidím!“ [Daniček, 1980] a Emily Dickinsonové „Ten má povinnosti, kdo má nebesa“ [Hejda, 1979]. Vyšlo zde 10 svazků - básně Zbyňka Hejdy, Hermora Lili, Františka Daniela Mertha a po jednom svazku básně Ivana Blatného a Ivana Wernische.
- Řada B. Básnické debuty - druhá nejobsáhlejší řada, vyšlo v ní 6 svazků, a to básníků Antonína Petra, Romana Knížete, Jiřího Danička, Rostislava Volného, J. H. Krchovského a Jiřího Tomáška.
- Řada C. Spisy A. Petra - v této řadě vyšel pouze jeden svazek, sbírka básní *Good by, Katy!* Antonína Petruželky publikujícího pod pseudonymem Antonín Petr.
- Řada D. Próza - tato řada obsahuje taktéž pouze jeden svazek, povídky Pavla Švandy *Šest portrétů*.

- Řada E. Překlady – další jednosvazková řada, vyšel zde titul *Z rukopisných překladů Bohuslava Reynka*, s originální Reynkovou grafikou vevázanou do předních desek.

Färber uvádí, že si od 70. let vedl seznam zakázaných autorů, tedy autorů bez možnosti publikovat oficiálně (seznam obsahoval taktéž autory, kteří nebyli vydáváni v jiných edicích). Podle Färbera měli s Petruželkou zájem vydávat českou poesii v pečlivé redakční přípravě s ohledem na komfort čtenářů. Chtěli dodat knihám, které vydávali, ještě něco navíc - tak se v publikacích, které vycházely v edici *Kde domov můj*, postupně objevily fotografie, grafické listy a případně ilustrace. [Dějiny, 2000]

V edici *Kde domov můj* nevycházely tituly, které by předtím byly publikovány³⁰, ani takové tituly, co již vydaly jiné samizdatové edice. Záměrem editorů Petruželky a Färbera bylo sledovat nejenom generaci starších básníků, ale také básníky začínající a nové, což dokládá i výzva (uvedená např. v Hejdově *Lady Felthamové* či *Daníčkové* sbírce *Dům z listí*): „Máte-li nějaké rukopisy, s nimiž si nevíte rady, pošlete nám je do komise“ [Hejda, 1979].

Samizdatové tituly byly rozšiřovány ve strojopisných kopiích, většinou se jednalo o knihy formátu A5 nebo B5. *"Náklad jednotlivých sbírek se pohyboval kolem 10–13 kopií na jeden průklep, který byl dále celkem 3x přepsán; výsledek se tedy pohyboval kolem 33 výtisků. Hlavním přepisovačem byl Antonín Petruželka, vazbu většinou zařizoval Ivan Chvatík, přednostní vydání v plátně měl na starosti knihvazač Miroslav Kodým"* [Jareš, 2009].

V jednotlivých titulech byl zpočátku uváděn celý název edice, později se používal zkratka KDM. Svazky byly vázány především v černém plátně.

Produkce edice se průměrně pohybovala okolo jednoho až dvou titulů za rok, nejproduktivnější byla zřejmě v roce 1979, kdy v ní vyšlo pět svazků, dále v roce 1983 došlo k mírnému nárůstu na tři svazky. Ve vydávání edice se pokračovalo oficiálně od počátku 90. let až do roku 1995 ve spolupráci s výtvarnou společností *Kruh z Kostelce nad Černými lesy* a nakladatelstvím *Fokus*.

3.3.1 Ilustrátoři

J. H. Krchovský (* 22.4. 1960), básník, hudebník, vlastním jménem Jiří Hásek. Svými ilustracemi vyzdobil vlastní sbírku básní *Kruh kolem lůžka* (Řada B, 1986)³¹.

Miroslav Urban (* 19. 9. 1953), fotograf, malíř, kreslíř, publicista, básník a prozaik. Ve svém díle se zaměřuje na fotografické, filmové a publicistické zpracování tematiky smrti, dále funerální plastiky z domova i ze světa, jeho kresba je figurální a abstraktní. *„Fotografie*

³⁰ Výjimku tvoří poezie Hermora Lilií, vlastním jménem Františka Bibla (publikoval též pod pseudonymy B. J. Hart, Jan Hart), jehož sbírky *Řádky : sbírka veršů*, *Večery : básně*, *Mysterion : básně* a *Stíny : básně* byly vydány v letech 1917-1931.

³¹ Viz Obr. č. 21.

přetváří i kresebně. Fotografiemi ilustroval samizdatovou básnickou sbírku V. Färbera, vydal katalog *Do prdele šel můj kraj, aluzi na píseň P. Zajíčka a natočil více než třicet amatérských dokumentárních filmů*“ [Slovník, 2007, s. 335]. Janata o Urbanovi píše, že jej inspiroval ke zkoumání současné funerální kultury a její pitoresknosti, doplňuje si znalosti z kulturní typologie, se kterou se setkal ve sbornících či jednotlivých Urbanových fotografiích. „Miroslav Urban ostentativně potlačuje snahu po formální dokonalosti, chce aby "námět" promluvil vlastní vahou. Miroslav Urban je kynikem české fotografie. Estetický luxus odhazuje jako veteš, protože smrt je už tady a člověk by se neměl zdržovat zbytečnostmi“ [Janata, 1998, s. 81]. Jeho fotografie se objevily na frontispisech ve sbírkách básní Františka Daniela Mertha *Rukopisy* (Řada A, 1980)³², *Rukopisy. Zastavení* (1983), *Rukopisy. Matutinum* (Řada A, 1981) a *Zápisy* (1988). *Matutinum* vzniklo také jako autorská kniha (bez ilustrací).

Wilfried Bauer (1944-2005), německý fotograf. Jeho fotografie Ivana Blatného se objevila nalepená na deskách Blatného sbírky *Pomocná škola Bixley* (Řada A, 1982). Tato sbírka, redakčně připravená Petruželkou a Färberem podle Blatného rukopisu, vyšla samizdatově v edici KDM o deset let dříve než v exilu³³. Podle Petruželky se původní rukopis dostal do Prahy díky Erici Abrams, která jej přivezla od Jiřího Koláře z Paříže. [Dějiny, 2000] Redakce Blatného rukopisných básní je dílem kolektivní práce Petruželky, Färbera a Hejdy. Jelikož v té době, podle Petruželkových slov, neměli dostatek editorských zkušeností, museli si laťku při zpracování nastavit sami a snažili se zvolit adekvátní přístup k textu. [Dějiny, 2000] Jednalo se o jediného exilového autora publikovaného v edici KDM.

Miloš Vojtěchovský (* 15. 4. 1955), kritik, teoretik, pedagog, autor počítačových instalací, realizátor multimediálních projektů a počítačem manipulovatelných obrazů [Slovník, 2009, s. 149]. Ve sbírce Ivana Wernische *Jako kdyby byl* (Řada A, 1985) se objevily dvě varianty kopie Vojtěchovského kresby na frontispisu.

Josef Šíma (19. 3. 1891 - 24. 7. 1971), malíř, surrealista, člen Devětsilu a zakladatel skupiny Le Grand Jeu. V Hejdově sbírce *Tři básně* (Řada A, 1987) vyšla reprodukce obrazu J. Šímy z roku 1956.

Pavel Turnovský (* 19. 7. 1950), malíř, kreslíř, autor koláží, surrealistický básník. Od roku 1969 se účastnil aktivit okolo surrealistického okruhu Auroboros. Ve sborníku *Frc: Překlady a překrady* I. W. Ivana Wernische (1988) se objevily tři verze originálních Turnovského kreseb.

---

³² Viz Obr. č. 22.

³³ Výbor z poesie *Pomocná škola Bixley* vyšel poprvé v exilu roku 1987 v redakční úpravě Antonína Brouška v nakladatelství 68 Publishers, Toronto.

Reprodukce kreseb Jana Boušky³⁴ byly použity ve sbírce *Votivní obraz* Rostislava Volného (Řada B, 1981)³⁵.

3.4 Edice JUST

Edice JUST vznikla zřejmě v roce 1986 [Katalog, 1992a, s. 61]. Vyšla v ní jediná publikace, a to v Řadě A - sborník pohádek a veršů pro děti *Čert má kopyto...*, podle J. Hanákové vyšel v roce 1986. [Hanáková, 1997, s. 302]

Jak je uvedeno v tiráži sborníku, zkratka edice znamená **Ještě Umíme Sami Tvořit**. Stejný rozpis zkratky popisuje též J. Hanáková, *Katalog k Výstavě nezávislé literatury v samizdatu a exilu v letech 1949-1989 V.Z.D.O.R.* a J. Petrová. [Hanáková, 1997, s. 302; Katalog, 1992a, s. 61; Petrová, 2009, s. 139] Přestože je v tiráži jako datum vydání publikace uveden rok 1986, na přebalu knihy je u značky copyrightu uveden rok 1987.

Katalog k Výstavě nezávislé literatury v samizdatu a exilu v letech 1949-1989 V.Z.D.O.R., Kubešová a Petrová uvádějí jako datum vzniku rok 1987. [Katalog, 1992a, s. 61; Kubešová, 1998, s. 77; Petrová, 2009, s. 139] Kubešová a Petrová uvádějí, že sborník byl pojmenován podle písně Karla „Charlieho“ Soukupa. [Kubešová, 1998; Petrová, 2009]

3.4.1 Sborník Čert má kopyto...

Sborník obsahuje celkem šestapadesát textů, především jde o pohádky (38) a básně (17), ve sborníku je zastoupen též jeden dramatický text.

Výbor zahrnuje jak autory známé (E. Bondy, I. M. Jirous, A. Stankovič), tak autory méně známé či jinde nepublikované (P. Šimák, J. Hlávka). Podle Kubešové je pro sborník typická různorodost. „*Zastoupeny jsou v ní především autorské pohádky, dále prózy příběhové /E. Bondy/, i jedna ukázka tvorby dramatické - Marcela Stárková: Mikulášská pohádka. Autorem veršů je P. Taťoun a I. M. Jirous. Z již dříve publikovaných děl pocházejí kromě příběhů E. Bondyho, také texty I. M. Jirouse, V. Třešňáka, J. Hutky, L. Vydry, O. Stankovičové*“ [Kubešová, 1998, s. 78].

Kubešová rozděluje příspěvky ve sborníku do tří „pracovních“ skupin dle výrazných znaků v textech: přírodní alegorie (J. Wolf, J. Hlávka), pohádky s patrným didaktickým záměrem (M. Balabán, J. Pech jr.), texty odrážející různým způsobem dobu a prostředí vzniku (J. Veselá, E. Gottwaldovský, F. Stárek, P. Taťoun). Zbývající pohádky nevykazují výrazný společný rys a

³⁴ Biografické údaje k Janu Bouškovi nebyly nalezeny.

³⁵ Viz Obr. č. 23.

vyjma veršů a pohádkové prózy I. M. Jirouse a veršů P. Taťouna neberou v potaz tzv. dětský aspekt³⁶.

Petrová hodnotí sborník *Čert má kopyto* jako jeden z nejvýznamnějších a nejzdařilejších počínů plzeňských samizdatových vydavatelů, kteří se na jeho výrobě podíleli. Sborník ovšem vznikl v Praze, ale za účasti aktivistů z Plzně [Petrová, 2009, s. 139].

Sborník byl rozmnožen cyklostylem. Z výtvarného hlediska je velice zajímavá předsádka s dětskými motivy, na které se zřejmě vystřídal více námětů³⁷ (ve fondu knihovny Libri prohibiti měl každý ze dvou exemplářů na předsádce rozdílný motiv). Strany, kde se objevují černobílé ilustrace³⁸, byly množeny na xeroxu. Dále se zde objevily tři barevné sítotiskové ilustrace³⁹.

3.4.2 Autorský okruh sborníku *Čert má kopyto*...

Ve sborníku publikovala svoje texty následující dvacítká autorů.

Petr Taťoun (* 1946), básník. Ve sborníku publikoval svoje básně a *Popelka a budulínek*, *Štětce pana malíře*, *Sněží*, *Zima*, *Mráz*, *Zimní sen o jaru*, *Jaro*, *Bílý koníček*, *Radovánek* a pohádku *Jak Nikolaj potkal skřítku Sedmikvítku*.

Ivan Martin Jirous (* 23. 9. 1944), básník, publicista, znám též pod pseudonymem Magor, umělecký vedoucí undergroundové skupiny The Plastic People of the Universe. Ve sborníku jsou obsaženy jeho básně *Máma musí vyprat plínky*, *Tak už hajinkej*, *Františko*, *Neslyší ouška Františky*, *Povídá šmudle tulum*, *Ptala se Františky Marta*, *Tatínek holčičkám vzkazuje*, *Ať ryby vykulujou oči* a pohádky *Pohádka pro Martu k svátku*, *Velikonoční pohádka o kohoutech*, *bouřce a duze*, *Pohádka pro Františku I*, *Pohádka pro Františku II*.

Egon Bondy⁴⁰ přispěl do sborníku básní *Strašidylka a pohádky*, a pohádkami *Zakletý školník*, *Anglická jezerní panna*, *Podmořská kočka v Ječné ulici*, *Agáta s vlkodlakem*, *Pan Pánek - Černý mlynář*, *O kohoutkovi a slepičce*.

Jaroslav Hutka (* 21. 4. 1947), písničkář, prozaik, v letech 1978-1989 v emigraci v Holandsku. Ve sborníku je zastoupen pohádkami *O noci, která chtěla zahubit den*, *Jak chtěla žába spolknout slunce*, *Město jménem Zbytečné Řemeslnice*.

Quido Machulka (9. 12. 1950 - 23. 6. 1996), vlastním jménem Vratislav Machulka, básník, autor písňových textů, pohádek, říkánek, cestopisu a autobiografických esejů. Ve sborníku je autorem dvou pohádek *O bronzovém kormidelníkovi*, *Pohádka o Popelce II. díl*.

³⁶ Autor svým textem nerespektuje dětského adresáta, jeho psychicko-mentální zájmy, vědomosti, schopnosti apod.

³⁷ Rozdílné motivy viz Obr. č. 24 a 25.

³⁸ Viz Obr. č. 26.

³⁹ Viz Obr. č. 27.

⁴⁰ Biografické údaje viz v pod-podkapitole 3.5.2 Okruh autorů okolo Edice Půlnoc.

Jiří Pech jr.⁴¹ do sborníku přispěl dvěma pohádkami *Nepovedený čaroděj* a *Čistič bot*.

Olga Stankovičová přispěla pohádkou o prachovém panáčkovi *Pracháček*.

Milan Balabán (* 3. 9. 1929), evangelický teolog a básník napsal pro sborník *Myši pohádky* (*Hrnečku vař!*, *O červené karkulce*, *Jak myši učitelka náhle zvažněla*, *Jak se z Niťáčka stal chlapík*, *Tajemný návrat Černého myšáka*, *Černý hazardér*, *Myšky na Matějské pouti*, v pohádkách účinkují myši Špuntík, Bělinka, Petřík, Čertík, Ludvík, Niťáček a Černý myšák).

Petr Šimák přispěl dvěma pohádkami - *Víla Sněženka*, *Sněžný chlapec*.

Jana Veselá je ve sborníku zastoupena třemi pohádkami *O čarovné zahradě*, *Tři přání* a *O zazděné jeptišce*, dále je autorkou ediční poznámky sborníku.

Luboš Rychvalský, jeden ze zakládajících členů Společnosti pro veselejší současnost, ve sborníku publikoval pohádku *O podvedeném Dloužovi*.

Eduard Vacek (* 20. 4. 1947), elektrotechnik, redaktor, lektor, publikoval též pod pseudonymem Ravis Bian. Ve sborníku byly publikovány jeho tři pohádky - *Josífkovo trápení*, *Buchta* a *Zdržte se blízkosti vlka*.

Luboš Vydra (* 1946) zde publikoval dvě pohádky - *Jak topič čerta napálil*, *Jak krásná Mařka napálila vodníka Mihala*.

Jeden příspěvek ve sborníku *Čert má kopyto...* mají následující autoři:

Jiří Wolf (* 1952), lidový vypravěč, autor dětské literatury, byl ve sborníku zastoupen pohádkou *O pampelišce a bodláku*.

Jiří Hlávka je ve sborníku zastoupen také jednou pohádkou *Jak byl svět jedna louka a co z toho pošlo*.

František Stárek (* 1. 12. 1952), disident, publicista, jeden ze spoluvydavatelů samizdatového časopisu *Vokno*. Ve sborníku byla publikována pohádka *O bláznovi, který sázal stromy*.

Vlasta Třešňák (* 26. 4. 1950), zpěvák, prozaik, textař, výtvarník, v letech 1968-1989 žil v emigraci ve Švédsku. Ve sborníku jedna pohádka *...a ostružinou pobíd koně*.

Marcela Stárková publikovala ve sborníku hru *Mikulášská pohádka*, dramaturgie této hry byla provedena na sv. Mikuláše v Mastířovicích v roce 1982 [Kubešová, 1998, s. 78].

Milan Kohout (* 7. 4. 1945), plzeňský signatář *Charty 77*, byl činný jako pořadatel nezávislé diskotéky *Damil* (později *Damil deskotéka*) [Petrová, 2009, s. 140], v Praze působil až do roku 1986, kdy byl vyhoštěn do Rakouska a poté získal azyl v USA. Dnes vyučuje na *Tufts University* v *Medfordu / Somerville*. Ve sborníku se objevila jeho *Vepřová pohádka*.

---

⁴¹ Biografické údaje u Jiřího Pecha jr., stejně jako u Olgy Stankovičové, Petra Šimáka, Jany Veselé, Luboše Rychvalského, Jiřího Hlávky a Marcely Stárkové, nebyly nalezeny.

E. Gottwaldovský (* 21. 9. 1952), vlastním jménem Jiří Gruntorád, samizdatový vydavatel edice Popelnice, knihovník. Ve sborníku je zastoupen textem *Pohádka o tom, jak to bylo*.

3.4.3 Ilustrace ve sborníku **Čert má kopyto...**

Výtvarným redaktorem sborníku byl Ilustrátorikus, vlastním jménem Vladimír Líbal (* 11. 11. 1954), ilustrátor a propagační výtvarník. V samizdatu ještě ve spolupráci s H. Chromým a J. Florianem upravili titul *Pepíkova garáž: aneb co se doma nevešlo pod sukni : česká fidlovačka!* od Francise Vincenta Zappy.

„Knihu bohatě ilustroval plzeňský rodák Vladimír Líbal, který je zde uveden pod pseudonymem Ilustrátorikus. Barevný přebal téměř profesionálního díla vyráběl autor ilustrací společně s kamarádem Ladislavem Vyskočilem v Plzni, v propagačním oddělení státního podniku Potraviny, které sloužilo především potřebám komunistické propagandy a sídlilo naproti bývalému výstavišti Ex Plzeň“ [Petrová, 2009, s. 140].

Petrová dále uvádí úryvek z rozhovoru s Ladislavem Vyskočilem (Plzeň 22. 8. 2008). *„Jelikož se jednalo o velký formát (2x A4 + záložky), nebylo možné jej vyrobit „na koleně“. Rozhodli jsme se proto použít profesionální sítotiskové zařízení, jejichž počet by se v té době dal v celé Plzni spočítat na prstech jedné ruky (snad 3-4). Požádali jsme proto známého [jméno už není známo]o možnost přístupu k zařízení, které bylo vybavené osvitkou i odsávačkou, a v nočních hodinách jsme zde tajně vyráběli čtyřbarevnou velkoformátovou obálku podle výtvarného návrhu V. Líbala. Barevné ilustrace do knihy jsme tiskli na sítotisku domácí výroby (pomáhal Jiří Vacek) ve sklepě v domu v Dominikánské ulici v Plzni, kde J. Vacek bydlel. Na starý stůl jsme přišroubovali na dřevěných lištách mosazné panty a k nim připevnili sítotiskové rámy. Tím jsme jednoduše vytvořili vyklápění síta. Takzvaně "na koleně" jsme pak tiskli možná první plnobarevnou sítotiskovou ilustraci sítotiskem v období českého samizdatu“* [Petrová, 2009, s. 140].

Podle osobního sdělení Tomáše Nováka (Amsterdam 28. 10. 2008) Petrová uvádí, jak došlo k vytištění knihy. *„Knihu pak vytiskl v Praze Luboš Rychvalský na cyklostylu vynesném ze skladu Husitské teologické fakulty v Praze-Dejvicích (jako nepoužívanou techniku z roku 1968) jejím tehdejším studentem, Plzeňanem Tomášem Novákem“* [Petrová, 2009, s. 140].

4 Závěr

V této práci jsem se zaměřila na popis a hodnocení výtvarné podoby – zejména ilustračního doprovodu – ineditních tisků méně známých samizdatových edic.

Ineditní edice Surrealismu se stala v roce 1940 pro Jindřicha Heislera jedinou možností, jak publikovat své básně. Za podobným účelem vznikaly další sborníky – Znamení zvěrokruhu a Objekt pro nastupující surrealisty v době 50. a částečně i 60. let. Karel Teige a okruh dalších autorů se surrealistickým zaměřením využívali možnosti nejen publikovat svou tvorbu – poezii, prózu a zejména výtvarné projevy v těchto sbornících, ale počítali také s tím, že jejich tvorba, která nemohla být vydávána oficiálně, bude ineditním způsobem alespoň konzervována. Ineditní vydávání patří neodmyslitelně k dějinám českého surrealismu. Na stránkách popisovaných ineditních sborníků se objevila celá řada původních výtvarných prací se surrealistickou tematikou. Navzdory ztíženým technickým a společensky nepříznivým podmínkám, ve kterých vznikaly, působí tyto ilustrace autenticky. Na surrealistickou sborníkovou tradici navázali počátkem 70. let další básníci a výtvarníci pod vedením Vratislava Effenbergera, jenž se stal po Karlu Teigovi další vůdčí a klíčovou osobností surrealistického hnutí v bývalém Československu. Samizdatová edice *Le la*, kterou surrealisté pro potřebu ineditního vydávání založili, se tak stala další surrealistickou tribunou. Nebyla jediná, vedle této edice se jiní básníci a výtvarníci se surrealistickým zaměřením soustředili okolo samizdatového časopisu *Doutník*, který založil Pavel Řezníček.

Mohli jsme sledovat, jak se od raných 40. let až do ukončení samizdatové činnosti v roce 1989 postupně formovala různá umělecká uskupení se společným jmenovatelem, a tím byl zakazovaný a pronásledovaný umělecký směr surrealismus. Jeho autoři tvořili v ilegalitě během druhé světové války. V 50. letech a znovu v období normalizace po okupaci v roce 1968 byl surrealismus spojován s buržoazní a tedy odmítanou kulturou.

Tvorba autorů edice *Půlnoc*, první z velkých poválečných surrealistických edic, v počáteční fázi své existence vycházela ze surrealistického východiska. Postupně se tito autoři od původního surrealistického východiska odklonili a své vyjádření našli až prostřednictvím tzv. totálního realismu a tzv. trapné poezie. Tato změna se projevila nejen v poezii, ale i ve výtvarném doprovodu titulů „publikovaných“ v této edici, využívajícím techniku koláže. Ineditní vydávání v období 50. let vytvořilo základní předobraz, založilo tradici pro pozdější samizdatovou činnost a undergroundové dění, jež se plně rozvinulo až v 70. letech.

Do této práce jsem po předchozích zkušenostech a průzkumu knihovny Libri prohibiti vybrala pouze čtyři samizdatové edice. Hermetickou edici Vladislava Zadrobílka jsem zvolila pro jedinečné ilustrace a kvalitní knihařské zpracování jednotlivých titulů. V těchto Zadrobílkových edicích se objevila tři jména významných výtvarníků - Karla Nepraše, Michaela Rittsteina a Vladimíra Kokolii. Neprašovy kresby jsou zajímavé mimo jiné také proto, že ačkoli nikdy netvořily těžiště jeho výtvarné činnosti, větší zájem vždy vzbuzovalo jeho sochařské dílo, staly se výrazným ilustračním počinem v oblasti samizdatové ilustrace. Rittstein byl výtvarník tzv. šedé zóny, tedy ilustroval i v oficiálně vydávaných publikacích. V samizdatu se objevily zejména tzv. lokální historky, jež se vyznačují groteskními metaforami. Kokoliové ilustrace k výboru z díla Ladislava Klímy *Jsem absolutní vůle* označil Vladislav Zadrobílek za kongeniální.

Edice Le la je z hlediska ilustrace další významnou edicí. Působila jako publikační platforma pro Skupinu surrealistů v Československu. Charakteristické pro tuto edici bylo vydávání kolektivních sborníků, které podobně jako sborníky Znamení zvěrokruhu a Objekt soustřeďovaly práce členů skupiny. Výrazně se zde prosadili výtvarníci Eva Švankmajerová, Albert Marenčin, Martin Stejskal či Karol Baron.

Hlavním přínosem edice Kde domov můj bylo především vydávání původní české poezie, jež nebyla publikována v jiných samizdatových edicích. Kromě fotografií Miroslava Urbana, doprovázející sbírky F. D. Mertha, se v této edici objevovala jména příležitostných ilustrátorů například Miloše Vojtěchovského nebo Pavla Turnovského. Zcela ojedinělá je ilustrace J. H. Krchovského, jenž si sám ilustroval sbírku *Kruh kolem lůžka*. Ilustrátorem básnické sbírky Rostislava Volného se stal akademický malíř Jan Bouška. Za výjimečnou lze v rámci samizdatu považovat uměleckou vazbu Miroslava Kodyma k textům Bohuslava Reynka.

Jiným typem samizdatového tisku je sborník veršů a pohádek *Čert má kopyto...*, jediná publikace samizdatové edice JUST. Od ostatních zde uvedených edic se liší výraznými barevnými ilustracemi, jejichž profesionální tisk vznikl díky přístupu vydavatelů k sítotiskovému zařízení ve státním podniku Potravinový v Plzni. Barevné sítotiskové a černobílé xeroxované ilustrace vytvořil Vladimír Líbal pod pseudonymem Ilustrátorikus.

Ilustrace v českých samizdatových edicích se samozřejmě uplatnila také v mnoha dalších a významnějších edicích. Zde můžeme uvést např. edice – Česká expedice, Krameriova expedice, Texty přátel, VAN, Alef a další. Ilustrace nebo originální grafické listy a fotografie se samozřejmě vyskytovaly také v opisech vydaných mimo edice.

Stranou zájmu o výtvarnou podobu ineditních publikací nezůstanou ani autorské knihy vytvořené Pavlem Zajíčkem (z hlediska vazby). Z výtvarného hlediska jsou významná také

samizdatová periodika. Na prvním místě je třeba zmínit časopisy *Revolver revue* (původně *Jednou nohou*), *Spektrum* (též *Dvanáctka*, proslulý používáním různobarevného papíru) nebo *Doutník : časopis pro surrealistickou literaturu*.

Cílem této práce bylo ukázat, že vizuální stránka samizdatu není zanedbatelná. V případě uvedených edic je vzhled jednotlivých publikací a jejich ilustrační doprovod plnohodnotnou součástí strojopisného nebo jinak rozmnoženého textu. Dalším cílem bylo ukázat, že se v samizdatu uplatnila celá řada výtvarníků, jak profesionálních, tak amatérů. Různorodost a pestrost ilustrační výzdoby (fotografie, koláže, grafika, kresba, reprodukce) vybraných samizdatových edic svou šíří dokládá, že je významnou a neopominutelnou součástí nejen vybraných samizdatových edic, ale samizdatu jako takového.

Seznam použité literatury

BALOGH, Alexander; GRUNTORÁD, Jiří. 2000. Samizdat niekomu prekáža ešte aj dnes. *SME*. Roč. 8, č. 219, 2000, s. 8. Elektronicky dostupný tiež z WWW: <<http://libpro.cts.cuni.cz/clan19.htm>>. ISSN 1335-440X.

BONDY, Egon. 1990. Kořeny českého literárního undergroundu v letech 1949-1953. *Haňta Press : zpravodaj Společnosti Bohumila Hrabala*. 1990, č. 8, s. 5-9.

BRAUNOVÁ, Andrea. 2007. *Samizdatová kniha jako výtvarný objekt*. Brno, 2007. 105 s. Diplomová práce. Vysoké učení technické v Brně, Fakulta výtvarných umění, Ateliér papír a kniha. Vedoucí práce Pavel Ondračka.

BYDŽOVSKÁ, Lenka; SRP, Karel. 2007. *Jindřich Štyrský*. Vyd. 1. Praha : Argo, 2007. 587 s. ISBN 978-80-7203-952-4.

GERMAISTER, J. E. 2009. V Galerii Emila Juliše vystavuje obrazy Vladislav Zadrobílek. *Svobodný hlas : nezávislý týdeník Lounska, Žatecka a Podbořanska*. Roč. 19, č. 36/2009, s. 5. Elektronicky dostupný také z WWW: <http://www.svobodnyhlas.cz/archiv/2009/hlas36_5.pdf>. ISSN 1210-7239.

GRUNTORÁD, Jiří. 2002. K historii čs. samizdatu. *Literární noviny*. Roč. 13/2002, č. 29, s. 10-11. Dostupné z WWW: <<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=LitNIII/13.2002/29/10.png>>. ISSN 1210-0021.

HANÁKOVÁ, Jitka. 1997. *Edice českého samizdatu 1972-1991*. 1. vyd. Praha : Národní knihovna České republiky, 1997. 368 s. ISBN 80-7050-283-5.

HEISLER, Jindřich. 1999. *Z kasemat spánku*. Vyd. 1. Praha : Torst, 1999. 466 s. ISBN 80-7215-100-2.

JANATA, Michal. 1998. Kynik české fotografie Miroslav Urban. In *Revolver revue : Kulturní magazín*. 1998, roč. 14, č. 37, s. 80-82. ISSN 1210-2881.

JAREŠ, Michal. 2009. KDM (Kde domov můj). In *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006-2010 [cit. 2010-04-27]. Strana naposledy edit. 2009-03-06. Dostupný z WWW: <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1626&hl=kde+domov+muj+>>

Katalog k Výstavě nezávislé literatury v samizdatu a exilu v letech 1949-1989 V.Z.D.O.R. 1992a. Sestavila Růžena Hamanová. Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČSAV; Památník národního písemnictví, 1992. 83 s. ISBN . Elektronická kopie dostupná z WWW: <http://www.csds.cz/es/2168-DS/version/default/part/dsDocumentData/data/Katalog_vystavy_VZDOR_OCR.pdf>.

Kam až došel, to tam našel : cesta D. Ž. Bora od roku 1960 do roku 2009 : práce na papíře, knihy, obrazy. 2009. [Praha] : Trigon, 2009. 67 s. ISBN 978-80-86159-80-5.

KLUSÁKOVÁ, Jana. 2005. *Rok s Kokoliou*. Vyd. 1. Brno : Petrov, 2005. 181 s. ISBN 80-7227-238-1.

KOUBEK, Jiří. 2007. *NeDeník : interview Ladislava Fanty s Jiřím Koubkem o krizi surrealismu a jeho výhledech po r. 1989*. 2. (tiskem první) vyd. Praha : "Le la", 2007. 133 s. ISBN 978-80-903884-0-6.

KŘÍŽ, Jan. 1970. *Šmidrové*. Vyd. 1. Praha : Obelisk, 1970. Situace, sv. 6. 26, [7], [72] s. obr. příl.

- KŘÍŽ, Jan. 1989. *Josef Istler : obrazy, grafika : katalog výstavy Cheb, Liberec, Karlovy Vary únor-červenec 1989*. Liberec : Oblastní galerie; Cheb : Galerie výtvarného umění; Karlovy Vary : Oblastní galerie, 1989. 48 s.
- KŘÍŽ, Jan. 2004. *Michael Rittstein : soupis grafického díla 1970-2003*. 1. vyd. Praha : Vltavín, 2004. Edice Monografie, sv. 6. 68 s. ISBN 80-86587-09-6.
- KUBEŠOVÁ, Martina. 1998. *Literatura pro děti a mládež v samizdatu a exilu v letech 1948-1989*. Praha, 1998. 98 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Katedra české literatury a literární vědy. Vedoucí práce Hana Šmahelová.
- LONSKÁ, Pavlína. 2010. *Samizdatová činnost na území Československa v 70. a 80. letech 20. století : bibliografický soupis*. Praha : nákladem vlastním, 2010. 11 s. Dostupnost bibliografického soupisu: Ústav informačních studií a knihovnictví, FF UK, U Kříže 8, Praha 5, PhDr. Eva Bratková, PhD.
- MACHOVEC, Martin. 1993a. Několik poznámek k podzemní ediční řadě Půlnoc. *Kritický sborník : revue pro literaturu umění a filosofii*. 1993, roč. 13, č. 3, s. 71-73. ISSN 0862-819X.
- MACHOVEC, Martin. 1993b. Soupis titulů vydaných v Edici Půlnoc. *Kritický sborník : revue pro literaturu umění a filosofii*. 1993, roč. 13, č. 3, s. 73-78. ISSN 0862-819X.
- MACHOVEC, Martin. 2009. The Types and Functions of Samizdat Publications in Czechoslovakia, 1948-1989. *Poetics today : International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication*. Spring 2009, vol. 30, no. 1, s. 1. Elektronická verze také dostupná ve formátu PDF z WWW: <<http://poeticstoday.dukejournals.org/cgi/reprint/30/1/1>>. ISSN 0333-5372 (tištěný), ISSN 1527-5507 (online).
- NÁDVORNÍKOVÁ, Alena. 1995. Surrealistická skupina v Československu. In *Výtvarné umění = The Magazine for Contemporary Art : čtvrtletník pro současné umění*. Roč. 19, č. 3-4/95, s. 114-123. ISSN 0139-9365.
- NÁDVORNÍKOVÁ, Alena. 1996. Surrealistický okruh kolem sborníků Znamení zvěrokruhu a Objektů 1-2 : Václav Tikal, Josef Istler, Libor Fára, Mikuláš Medek, Emila Medková. In *Český surrealismus 1929-1953 : skupina surrealistů v ČSR : události vztahy inspirace*. 1996. Editoři Lenka Bydžovská a Karel Srp. 1. vyd. Praha : Argo : Galerie Hlavního města Prahy, 1996. S. 396-421. ISBN 80-7010-047-8 (Galerie hlavního města Prahy), ISBN 80-7203-011-6 (Argo).
- NEJEDLÝ, Jan. 2001. Knihy zakázané. *Nový prostor*. 2001, č. 62, s. 18-19. Elektronicky dostupný též z WWW: <<http://libpro.cts.cuni.cz/clan25.htm>>. ISSN 1213-1911.
- PEŠAT, Zdeněk. 1988. Ra literatura. In *Skupina Ra : Josef Istler, Miloš Koreček, Ludvík Kundera, Bohdan Lacina, Zdeněk Lorenc, Vilém Reichmann, Václav Tikal, Václav Zykmand*. Praha : Galerie hlavního města Prahy, 1988. 158 s.
- PETROVÁ, Jana. 2009. *Zapomenutá generace 80. let 20. století : nezávislé aktivity a samizdat na Plzeňsku*. Vyd. 1. Plzeň : Jana Petrová ve spolupráci se Sdružením občanů Exodus, 2009. 155 s., [46] s. obr. příl. ISBN 978-80-254-4112-1.
- PETRUŽELKOVÁ, Alena. 2009. Samizdat. *Grand biblio : časopis pro čtenářskou veřejnost - o knihách ze všech stran*. 2009, roč. 3, č. 4, s. 10. ISSN 1802-3320.
- ROUS, Jan. Když se řekne Zadrobielek. *Ateliér : čtrnáctideník současného výtvarného umění = fortnightly journal of contemporary art*. Roč. 4, č. 10/1991, s. 8. Dostupný z WWW: <<http://www.ffa.vutbr.cz/~kokolia/zadrob.html>>. ISSN 1210-5236.

Samizdat (Soviet literature). 2010. In *Encyclopaedia Britannica* [online]. Chicago (Illinois) : Encyclopaedia Britannica, Inc., c2010 [cit. 2010-03-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/520512/samizdat>>.

Slovník českých a slovenských výtvarných umělců 1950-2007. XVIII. Tik-U. Vyd. 1. Ostrava : Výtvarné centrum Chagall, 2007. Edice Prameny a dokumenty. ISBN 978-80-86171-28-9.

Slovník českých a slovenských výtvarných umělců 1950-2009. XX. Vil-Vz. Vyd. 1. Ostrava : Výtvarné centrum Chagall, 2009. Edice Prameny a dokumenty. ISBN 978-80-86171-33-3.

Sny a skutečnosti Jindřicha Štyrského. 1997. Úvodní text a chronologie Karel Srp. Ústí nad Orlicí : Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, 1997. 15 s. ISBN 80-239-0288-1.

TETIVA, Vlastimil. 2007. Kresby Michaela Rittsteina. In *Michael Rittstein : vlhkou stopou = a moist trail*. Praha : Gallery, 2007. 488 s. ISBN 978-80-86990-27-9.

VALOCH, Jiří; MACHALICKÝ, Jiří. 1996. *Jan Kotík : 1936-1996 : kresby, koláže, grafické listy, objekty, obrazy : [katalog výstavy] Praha srpen-září 1996, Brno leden-březen 1996*. Praha : Národní Galerie : Galerie Pecka : Galerie Gema, 1996. 119 s. ISBN 80-7035-114-4.

VÍTKOVÁ, Martina. 2008. Pavouk v pisoáru aneb od baroka k minimálu. In *Karel Nepraš : 6. května - 28. září 2008*. 1. vyd. Hradec Králové : Galerie moderního umění v Hradci Králové, 2008. [8] s. ISBN 978-80-85025-75-0.

VODSEĎÁLEK, Ivo. 1992. Urbondy. *Haňťa Press : zpravodaj Společnosti Bohumila Hrabala*. 1992, č. 13, s. 19-27. Elektronická verze eseje Urbondy dostupná též z WWW: <<http://stanislav-vavra.cz/?page=obsah&table=clanky&vypis=102>>.

VODSEĎÁLEK, Ivo; MAZAL, Tomáš. 1990. Interview s Ivem Vodseďálkem o letech radostného budování 49-53. *Vokno*. 1990, roč. 1, č. 18, s. 50-53. ISSN 0862-7711.

Zadrobílek a Faust : deset let samizdatové činnosti na poli hermetismu a beletrie. 1991. [Praha : Galerie Pi-Pi-Art], 1991. [13] s.

ZANDOVÁ, Gertraude. 2002. *Totální realismus a trapná poesie : česká neoficiální literatura 1948-1953*. Vyd. 1. Brno : Host, 2002. 240 s. Studium, sv. 9. ISBN 80-7294-048-1.

Prameny

AUT : databáze národních autorit NK ČR [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, c2007-2010 [cit. 2010-04-20]. Dostupná z WWW: <http://sigma.nkp.cz/F/D548PCRHV93YI489G56QMIX2MD4EDTBSV8LYV8RBH77STRGBFU-44549?func=file&file_name=find-b&local_base=AUT>.

Čert má kopyto... : Pohádky. 1987. Výtvarný redaktor Ilustrátorikus. Praha : JUST, 1987. 207, [3] s. Řada A. Cyklostyl, modrá plátěná vazba s barevným přebalem.

DANÍČEK, Jiří. 1980. *Dům z listí*. [Praha] : KDM, 1980. 27, [3] s., [1] s. obr. příl. Řada B. Básnické debuty, sv. 3. Obsahuje poznámku o autorovi a seznam vydaných titulů v KDM, strojopis na průklepovém papíře, černá plátěná vazba bez tisku.

Dějiny samizdatu : účinkuje Vladislav Zadrobílek. 2002a. Andrej Krob. 2002. Videokazeta.

Dějiny samizdatu : účinkuje Vratislav Färber a Antonín Petruželka. 2000. [Andrej Krob. 2000]. Videokazeta.

Dějiny samizdatu. VI., Surrealisté. 2002b. Andrej Krob. 2002. Videokazeta.

HEJDA, Zbyněk. 1979. *Lady Falthamová*. [Praha] : KDM, 1979. 41, [3] s. Řada A. Básníci bez publika, sv. 3. Strojopis na průklepovém papíře, černá plátěná vazba bez tisku.

Katalog knihovny Libri prohibiti. 1992b. Praha : Libri prohibiti, c1992 [cit. 2010-01-04].

KKL : Databáze knihovnické literatury [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 1990- [cit. 2010-04-20]. Dostupný z WWW: <http://sigma.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-a&local_base=kk>.

KLÍMA, Ladislav. 1987. *Jsem absolutní vůle*. [Praha : Vladislav Zadrobílek, 1987]. 105 s. V tiráži uvedeno: vydal v počtu 20 exemplářů jako svou ročenku D. Ž. Bor, v Plzni 1981. Černobílý oboustranný tisk, volné listy vložené do světle modrých papírových desek s barevným tiskem.

KRCHOVSKÝ, J. H. 1986. *Kruh kolem lůžka*. [Praha] : KDM, 1986. 80, [5] s. Řada B. Básnické debuty, sv. 5. Obsahuje seznam vydaných titulů v KDM v Řadě B, strojopis na průklepovém papíře, černá plátěná vazba bez tisku.

Manuscriptorium : virtuální badatelské prostředí pro oblast historických fondů = Building virtual research environment for the sphere of historical resources [online]. [Beroun : AiP Beroun], 18. 10. 2009 [cit. 2010-03-12]. Dostupný z WWW: <http://www.manuscriptorium.com/Site/CZE/default_cze.asp>.

MERTH, František Daniel. 1980. *Rukopisy*. Fotografie [Miroslav Urban]. [Praha] : KDM, 1980. 69, 69, 10, 17, 15, 25, 4, [3] s. Řada A. Básníci bez publika, sv. 5. Obsahuje seznam vydaných titulů v KDM v Řadě A, strojopis na průklepovém papíře, černá plátěná vazba bez tisku.

On-line katalog knihovny Památníku národního písmenictví [online]. Praha : Cosmotron, c1993-2010. [cit. 2010-04-29]. Dostupný z WWW: <<http://85.207.166.234/i2/i2.entry.cls?ictx=pnp&language=2&logout=1>>.

Proměny humoru : tematická exposice Surrealistické skupiny v Československu. 1984. Editoři [Vratislav Effenberger a Martin Stejskal]. [Praha] : Le la, [1984]. 32 s. Na přední straně obálky nalezený objekt V. E., na zadní straně obálky chronologický přehled skupinové činnosti a uvedeno místo vydání: Genève. Černobílý oboustranný tisk.

RITTSTEIN, Michael. 1984. *Kresby*. [Praha : Vladislav Zadrobílek, 1984]. [97] s. Obsahuje dvě barevné serigrafie Michaela Rittsteina. Černobílý oboustranný tisk, světlehnědá papírová vazba.

SVOBODA, Pavel. 1951. [*Kniha koláží*]. [Praha : Půlnoc], 1951. [34] s.

SVOBODA, Pavel. 1951. *Trapná poesie*. [Praha : Půlnoc], 1951. [15] s. Na titulním listě uveden pseudonym: Lord. Na rubu posledního listu rukopisně datováno: 16. 1. 1951. Sešité listy.

ŠVANKMAJEROVÁ, Eva. 1982. *Desátý dům*. [Praha : Le la], 1982. [22] s. Úvod Martin Stejskal, doslov Vratislav Effenberger. Obsahuje koláže autorky, biografické údaje a soupis výstav. Černobílý oboustranný tisk.

VÁCHAL, Josef. 1988. *Sedm textů Josefa Váchala*. Grafická úprava a obálka [Vladislav Zadrobílek]. [Praha : Vladislav Zadrobílek, 1988]. 73 s., 16 fotografií, 10 ilustrací. Ilustrace tvoří reprodukce dřevorytů. V tiráži uveden náklad: 33 výtisků. Oboustranný černobílý tisk, volné listy vložené do červených papírových desek s barevným tiskem.

VODSEĎÁLEK, Ivo. 1951. *Jsem šťasten, Sylvie bude rodit*. Praha : [Půlnoc], 1951. 18 s. Na titulním listě uvedeno: Praha leden 1951.

VOLNÝ, Rostislav. 1981. *Votivní obraz : 1974 - 1980*. Ilustrace [Jan Bouška]. [Praha] : KDM, 1981. 61, [1] s., 5 fotografií. Strojopis na průklepovém papíře, černá plátěná vazba s tiskem.

ZADROBÍLEK, Vladislav. 1984. *Zadrhlo : kronika patnácti let*. [Praha : Vladislav Zadrobílek, 1984]. [62] s. V tiráži uvedeno: Z neoznačeného strojopisu s použitím kreseb Karla Nepraše bez vědomí obou autorů vydal v počtu 20 výtisků jako svou poloročenku D. Ž. Bor v Plzni 1981. Oboustranný černobílý tisk, hnědá plátěná vazba s tiskem.

